

ŠEŠĖLINĖ ATASKAITA APIE ŽMONIŲ SU NEGALIA TEISIŲ ĮGYVENDINIMĄ LIETUVOJE

Lietuvos negalios organizacijų forumo pozicija dėl Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvencijos įgyvendinimo Lietuvoje

Ataskaitos tekstą parengė:

Simona Aginskaitė ir Dovilė Juodkaitė

Prie rengimo prisidėjo Lietuvos negalios organizacijų forumo nariai:

Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjunga

Lietuvos kurčiųjų draugija

VšĮ Psichikos sveikatos perspektyvos

Lietuvos asociacija „Gyvastis“

Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“

Lietuvos sutrikusios psichikos žmonių globos bendrija

Lietuvos šeimų, auginančių kurčius ir neprigirdinčius vaikus, bendrija PAGAVA

Lietuvos žmonių su negalia sąjunga

Lietuvos paralimpinis komitetas

Lietuvos Spina Bifida ir Hidrocefalija asociacija

Lietuvos paraplegikų asociacija

Lietuvos autizmo asociacija „Lietaus vaikai“

Lietuvos epilepsija sergančiųjų sąjunga „EPILE“

Krikščioniškų socialinių iniciatyvų Forumas

Asociacija „Demencija Lietuvoje“

VšĮ SOPA

VšĮ „Draugų miestas“

Šešėlinė ataskaita parengta įgyvendinant projektą „Negalios skėčio stiprinimas – efektyviai advokacijai ir veiksmingai komunikacijai“, finansuojamą Aktyvių piliečių fondo, Norvegijos finansinio mechanizmo lėšomis.

Lietuvos negalios organizacijų forumas (LNF) jungia 17 organizacijų, kurios drauge atstovauja apie 300 tūkstančių žmonių su negalia, jų šeimų ir negalios situacijoje atsidūrusių interesams.

Esame pagrindinė žmonių su negalia teisių advokacijos organizacija Lietuvoje. Siekiame, kad žmonės su negalia turėtų tokias pačias teises ir galimybes dalyvauti visose gyvenimo srityse kaip ir likę Lietuvos piliečiai: mokytis, dirbti, kurti šeimas, dalyvauti politiniame gyvenime, užsiimti visuomenine veikla, tiesiog džiaugtis gyvenimu, jaustis visaverčiais žmonėmis.

LNF atlieka Jungtinių Tautų žmonių su negalia teisių konvencijos (JT Konvencija) įgyvendinimo stebėseną, teikia ataskaitas tarptautinėms ir Lietuvos institucijoms, dalyvauja priimant sprendimus negalios politikoje nacionaliniu ir savivaldos lygmeniu. Organizacija taip pat renka informaciją apie žmonių su negalia patiriamus teisių pažeidimus, teikia skundus atsakingoms institucijoms, rengia ieškinius teismams. Daug dėmesio skiriama ir žmonių su negalia įvaizdžiui gerinti, visuomenei informuoti ir šviesti.

Ši ataskaita parengta laikantis JT Konvencijos straipsnių išdėstymo struktūros. Žmonių su negalia teisių apžvalga remiasi negalios organizacijų atliktais stebėsenos tyrimais, surinktais viešai prieinamais duomenimis, taip pat susipažinus su kitų Lietuvos negalios ir žmogaus teisių organizacijų pristatytomis ataskaitomis, daugiausiai dėmesio skiriant prioritetinėms LNF negalios politikos sritims.

TURINYS

- p. 3 1. Bendri įsipareigojimai (4 straipsnis)
- p. 5 2. Negalią turinčios moterys ir mergaitės (6 straipsnis)
- p. 8 3. Negalią turintys vaikai (7 straipsnis)
- p. 10 4. Visuomenės švietimas (8 straipsnis)
- p. 13 5. Prieinamumas (9 straipsnis)
- p. 13 5.1. Fizinės aplinkos prieinamumas
- p. 15 5.2. Informacinės aplinkos prieinamumas
- p. 17 6. Pavojingos situacijos ir humanitarinės krizės (11 straipsnis)
- p. 21 7. Lygybė prieš įstatymą (12 straipsnis)
- p. 24 8. Teisė į teisingumą (13 straipsnis)
- p. 26 9. Teisė nebūti kankinamam ar nepatirti žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar nebūti taip baudžiamam (15 straipsnis)
- p. 28 10. Asmens neliečiamumo apsauga (17 straipsnis)
- p. 29 11. Gyvenimas savarankiškai ir įtrauktis į bendruomenę (19 straipsnis)
- p. 33 12. Švietimas (24 straipsnis)
- p. 39 13. Sveikata (25 straipsnis)
- p. 42 14. Gebėjimų ir funkcijų lavinimas ir rehabilitacija (26 straipsnis)
- p. 43 15. Darbas ir užimtumas (27 straipsnis)
- p. 48 16. Pakankamas gyvenimo lygis ir socialinė apsauga (28 straipsnis)
- p. 50 17. Dalyvavimas politiniame ir visuomenės gyvenime (29 straipsnis)
- p. 52 18. Statistika ir duomenų rinkimas (31 straipsnis)

1. BENDRI ĮSIPAREIGOJIMAI

4 straipsnis

Ribotos regioninių negalios organizacijų galimybės vykdyti advokacines veiklas ir dalyvauti savivaldos lygmens sprendimų priėmimo procesuose

Lietuvos negalios organizacijų forumas yra susirūpinęs dėl ribotų regioninių negalios organizacijų galimybių įgyvendinti advokacines veiklas ir efektyviai įsitraukti į savivaldos lygio sprendimų priėmimo procesus. Nors skirtingose savivaldybėse veikiančių negalios organizacijų apklausa¹ parodė, kad daugumoje savivaldybių veikia struktūriniai dariniai – žmonių su negalia tarybos, tačiau jų aktyvumas (susitikimų dažnumas) bei poveikis sprendimų priėmimui varijuoja ir priklauso nuo negalios organizacijų savanoriško įsitraukimo. Savivaldybės neturi plano, kaip strategiškai stiprinti vietos negalios organizacijas ir neatlygina už jų laiką bei ekspertizę dalyvaujant tarybų veikloje.

Savivaldybių tarybų patvirtintų nuostatų analizė rodo, kad sudarytoms žmonių su negalia taryboms priskirtos funkcijos reikalauja nuolatinio narių įsitraukimo, laiko ir kitokių resursų: pavyzdžiui, nustatoma, kad tarybos analizuoja žmonių su negalia socialines problemas ir poreikius, teikia pasiūlymus dėl teisės aktų tobulinimo ar sprendžiant kitas aktualias problemas. Regioninių negalios organizacijų apklausa parodė, kad didžioji dalis respondentų mano, jog tarybų formatas yra labai reikalingas, visgi, pastebima, kad ne visada jų veikla yra efektyvi, kartais – visiškai formali. Neišnaudotas tarybų veikimo galimybes patvirtina ir savivaldybių žmonių su negalia tarybų veiklų ataskaitų analizė, kurioje matomas fragmentiškas funkcijų vykdymas, tik simbolinės reikšmės veiklos. Tokius rezultatus galima paaiškinti labai ribotais regioninių negalios organizacijų resursais advokacijai.

Regioninių/vietos organizacijų galimybės įsitraukti į advokacines veiklas buvo dar labiau apribotos, kai nuo 2023 metų Lietuvoje buvo pereita prie naujo

¹ Lietuvos žmonių su negalia sąjunga 2024 metais atliko savo regionuose veikiančių narių apklausą.

negalios NVO teikiamų paslaugų finansavimo modelio, kuomet projektų konkursus keičia paslaugų akreditavimo mechanizmas. Šis mechanizmas sukurtas drauge su nacionalinėmis negalios organizacijomis, siekiant gerinti paslaugas teikiančių negalios NVO darbo sąlygas ir tęstinumą, visgi poveikis regioninio lygmens negalios teisių advokacijos veikloms nebuvo apgalvotas. Organizacijos, kurios seniau teikė paslaugas ir drauge vykdė advokacines veiklas, dabar turi apsiriboti tik paslaugų teikimu. Suprantama rizika, kuri atsiranda teikiant paslaugas ir drauge dalyvaujant sprendimų priėmimo procesuose, tačiau šioje situacijoje akivaizdu, jog advokacijos funkcijos regionuose lieka apleistos, kol nėra modelio, kuris leistų regionuose gyvuoti tik advokacija užsiimančioms organizacijoms.

Teisės aktuose išlieka negalios sampratą siaurinančių terminų

2016 metais JT Neįgaliųjų teisių komitetas rekomendavo Lietuvai keisti teisės aktuose ir reglamentuose naudojamas apibrėžtis, kurios suponuoja negalią kaip individualius apribojimus, neįtraukiant socialinių kliūčių. 2022 metais Lietuvoje buvo priimtose naujos LR asmenų su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo pataisos², kuriose pakeisti ir su negalia susiję terminai, daug labiau atspindint socialinius negalios aspektus. Visgi, asmens su negalia ir negalios apibrėžimai vis dar nėra tokie platūs, kokie jie pateikiami JT Konvencijoje. Išlieka nuostata, kad negalia gali būti matuojama procentais (asmuo su negalia – asmuo, kuriam nustatytas 55 proc. ar mažesnis dalyvumo lygis). Taip pat teisinėje sistemoje, ypač sveikatos srities teisės aktuose, išlieka terminai „sutrikimai“, „kurčnebylumas“, „nebyliai“, „ženklių kalba“, arba sveikatos draudimo sąlygose išliekantis „invalidumo“, „psichikos ligos ar būklės, isterijos, sutrikimų“ ar kiti terminai.

² LR asmenų su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas, <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/253a8e20720911ed8a47de53ff967b64>>.

2. NEGALIĄ TURINČIOS MOTERYS IR MERGAITĖS

6 straipsnis

Didesnė smurto artimoje aplinkoje rizika ir poreikių neatitinkanti pagalbos teikimo sistema

Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika rodo, kad per metus artimoje aplinkoje nuo smurto nukenčia apie 150 moterų, seksualinio smurto šioje statistikoje visai nematyti. Tačiau 2021 metais LNF atliktas viktimologinis moterų su negalia tyrimas³ parodė, kad tik kas penkta smurtą patirianti moteris apie tai praneša policijai, o trečdalis nesikreipia niekur. Taip pat šis tyrimas parodė, kad daugiau kaip 50 proc. respondenčių bent kartą gyvenime patyrė seksualinį smurtą, 84 proc. – fizinį smurtą. Itin neramina, kad ketvirtadalis tyrimo dalyvių nurodė fizinį smurtą patiriančios sistemiskai, panaši dalis moterų patiria sisteminį seksualinį smurtą.

Viktimologinė moterų su negalia apklausa ir 2023 metais atliktas kokybinis smurtą patyrusių moterų su negalia pagalbos paieškų patirčių tyrimas⁴, parodė didesnę negalią turinčių moterų priklausomybę nuo smurtautojų, sunkesnę

³ Simona Aginskaitė ir Rokas Uscila, „Viktimologinis tyrimas: moterų su negalia smurto patirtys“, 2021, <<https://www.inf.lt/wp-content/uploads/2022/03/Viktimologinio-tyrimo-ataskaita-LNF.pdf>>.

⁴ Ugnė Grigaitė ir Simona Aginskaitė, „Smurtą artimoje aplinkoje patyrusių moterų su negalia pagalbos paieškų patirtys“, 2023.

smurto atpažinimo procesą ir akivaizdų pagalbos paslaugų, atitinkančių moterų su negalia poreikius, trūkumą.

2023 metais negalios teisių organizacijų atstovai drauge su Specializuotos kompleksinės pagalbos centrų⁵ tinklu peržiūrėjo pagalbos teikimo algoritmą iš žmonių su negalia perspektyvos ir rekomendavo jį tobulinti visose grandyse: būtinas geresnis smurto artimoje aplinkoje identifikavimas, specialistų ir teisėsaugos atstovų supažindinimas su žmogaus teisėmis grįstu negalios modeliu, taip pat su negalia susijusiomis smurto formomis, privalomas visos informacijos apie smurtą ir pagalbos procesus prieinamumas ir iš esmės pakeistas pagalbos teikimo modelis, kai smurto auka yra nuo artimos aplinkos priklausantis negalią turintis žmogus. Negalios teisių organizacijos rekomenduoja keisti galiojantį LR apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą⁶, įtraukiant į jį privalomą atvejo vadybos inicijavimą, kai nustatoma, kad smurto riziką arba smurtą patiria žmogus su negalia, kuriam būtinos savarankiškumą užtikrinančios paslaugos. Kol žmogus su negalia negaus paslaugų, leidžiančių gyventi savarankiškai ir nepriklausyti nuo artimos aplinkos, tol sunku tikėtis, kad jis arba ji kreipsis pagalbos.

Pastaraisiais metais valstybinės institucijos, ypač Socialinės apsaugos ir darbo ministerija bei jai priklausantys departamentai, atsigręžė į smurto prieš žmones su negalia temą, ji tapo viena iš prioritetinių sričių finansavimo konkursuose, kas lėmė didesnę įvairių organizacijų aktyvumą tiriant, viešinant ir siūlant sprendimus šiai problemai. Taip pat sveikintina, kad nuo smurto nukentėjusioms moterims pagalbą teikiančios organizacijos sulaukė reikalavimų visapusiškai pritaikyti savo teikiamas paslaugas moterims su negalia, tačiau neramina, jog šiam reikalavimui įgyvendinti nėra skiriamos pakankamos lėšos (infrastruktūrai pritaikyti ir kvalifikacijai kelti).

Nesivadovaujama tarptautiniais kovos su smurtu artimoje aplinkoje dokumentais ir rekomendacijomis

Lietuva yra viena iš šalių, kurioje vis dar neratifikuota Europos Tarybos Stambulo konvencija, kuri yra itin svarbi užtikrinant smurto lyties pagrindu prevenciją ir efektyvesnę pagalbą patyrus smurtą. Būtina kuo skubiau šį dokumentą ratifikuoti Lietuvoje ir imtis jame numatomų įpareigojimų.

⁵ Lietuvoje veikia 14 moterų nevyriausybių organizacijų, atliekančių Specializuotos kompleksinės pagalbos centrų funkcijas ir teikiančių pagalbą nuo smurto artimoje aplinkoje nukentėjusiems asmenims.

⁶ LR apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400334>>.

Neigiamos nuostatos apie moterų su negalia motinystę ir pagalbos paslaugų neprieinamumas negalią turinčioms mamoms

Visuomenės nuomonės tyrimai⁷ Lietuvoje rodo, kad nuostatos dėl moterų su negalia motinystės vis dar yra nepalankios (ypač, kai kalbama apie psichosocialinę ar intelekto negalią), Gyvenimo įgūdžių programoje numatyta lytinio švietimo dalis⁸ nėra pritaikyta įvairioms negalios grupėms, joje taip pat nėra apžvelgiama lytiškumo ir negalios sankirta. Tokios nuostatos lemia ženkliai apribotas moterų su negalia reprodukcinės teisės – nuo švietimo iki reprodukcinės sveikatos priežiūros ir teisės savarankiškai spręsti, turėti vaikų ar ne.

Tarp reikšmingų reprodukcinę teisių pažeidimų pavyzdžių yra dvi itin daug dėmesio Lietuvoje sulaukusios bylos. 2019 metais Kauno apygardos teismas priėmė sprendimą, kad viena Lietuvos ligoninė be moters sutikimo ir žinios, giminaičių prašymu, buvo sterilizuota atliekant cezario pjūvį. Kita byla buvo nagrinėta dėl Kėdainių savivaldybės institucijų sprendimo paimti vos gimusį vaiką iš negalią turinčių tėvų ir perduoti jį globėjams. Su negalios teisių organizacijų pagalba šeimai kreipusis į teismą, teismas pripažino, kad šeima patyrė diskriminaciją dėl negalios, o savivaldybė neišnaudojo visų galimų pagalbos priemonių. Deja, vaikas iki šiol auga pas globėjus. Tai pačiai šeimai susilaukus kito vaiko negalios NVO advokacijos pasekoje savivaldybė suteikė visą reikalingą pagalbą jam sėkmingai augti namuose.

Lietuvos negalios organizacijų forume veikiantis moterų su negalia komitetas 2023 metais vykdė susitikimus su negalią turinčiomis mamomis dėl pagalbos joms poreikių bei su savivaldybių socialiniais paslaugų centrais. Šie susitikimai parodė, kad moterys su negalia nežino apie egzistuojančias paslaugas, o savivaldybių paslaugų centrai neidentifikuoja tokio poreikio. Paslaugos paprastai tiekiamos tik toms šeimoms, kurios patiria ir daugiau iššūkių (socialinė atskirtis, alkoholizmas, smurtas, vaikų nepriežiūra), tuo metu šeimoms, kurios susiduria su dėl negalios kylančiais sunkumais prižiūrint vaikus (pavyzdžiui, negali savarankiškai išvesti vaiko į kiemą dėl judėjimo ar regos negalios, arba savarankiškai pristatyti vaiko į ugdymo įstaigas), negauna jokių paslaugų ir dėl to nukenčia tiek tokių šeimų vaikai, tiek ribojamos ir tėvų galimybės.

⁷ Reprezentatyvi visuomenės nuomonės apklausa apie moterų su negalia vertinimą, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2022, <<https://lygybe.lt/tyrimai/reprezentatyvi-visuomenes-nuomones-apklausa-apie-moteru-su-negalia-vertinima-issami-ataskaita-2022/>>; Visuomenės požiūrio ir nuostatų negalios paveiktų moterų atžvilgiu tyrimas, Lygių galimybių plėtros centras, 2021, <<http://gap.lt/wp-content/uploads/2021/01/Visuomenes-poziurio-ir-nuostaty-negalios-paveiktu-moteru-atzvilgiu-tyrimas.pdf>>.

⁸ Gyvenimo įgūdžių bendroji programa, <<https://www.emokykla.lt/bendrosios-programos/pradinis-ugdymas/48?st=1>>.

3. NEGALIĄ TURINTYS VAIKAI

7 straipsnis

Nustačius negalią vaikui neteikiamos paslaugos

Trūksta nuoseklios pagalbos šeimoms, kuriose gimsta vaikas su negalia arba kai paaiškėja, kad vaikas turi negalią. Šeimos, kuriose auga vaikai su negalia, pasigenda atvejo vadybos paslaugos, kurios metu būtų nustatomas visapusiškas paslaugų poreikis ir padedama jį įgyvendinti, taip pat nėra būsimų pagalbos poreikių planavimo ir jų pritaikymo pagal žmogaus su negalia amžiaus tarpsnius.

Šiuo metu gimus vaikui, turinčiam daug pagalbos poreikių, kuriam reikalingos ir nuolatinės sveikatos bei slaugos paslaugos, pavyzdžiui, plaučių vėdinimas, išsiurbimas, maitinimas per gastrostomą, visa slaugos našta gula ant tėvų pečių. Dar gimdymo namuose tėvai privalo pasirašyti, kad suteiks vaikui slaugos paslaugas ir užtikrins gyvybiškai svarbių priemonių (enteriniai mišiniai ir gastrostominė įranga) teikimą.

Šeimos taip pat pastebi, kad valstybė neužtikrina visų reikalingų medicininių ir rehabilitacijos paslaugų (ypač regionuose), todėl tėvai ar globėjai turi naudoti savo išteklius, o dėl paslaugų vaikams su negalia trūkumo šeimos narių galimybės dirbti dažnai būna apribotos (30 proc. mamų pasitraukia iš darbo rinkos gimus vaikui su negalia, dar 30 proc. – vaikui sulaukus 18 m., nes sumažėja paslaugų mastas⁹).

Skiriama keletas vaiko su negalia gyvenimo etapų: gimimas ar negalios pradžia, paauglystė ir suaugusiojo amžius (nuo 18 m.). Visi šie etapai reikalauja skirtingų paslaugų. Iki šiol nėra jokios programos ar paslaugų sistemos, skirtos padėti jaunuoliams pasiruošti savarankiškam gyvenimui, numatyti ir kartu su juo (ja) planuoti savarankiško gyvenimo aplinką (būstą).

Vertinant vaikų su negalia padėtį pasigendama holistinio požiūrio į vaikų teises, pavyzdžiui, dažnai vaikų teisių specialistai kviečiami vaiko su negalia sužalojimo atvejais (netgi jeigu žalojasi pats), tačiau vaiko teisių specialistai nesikiša į tai, kad vaikams su negalia neteikiamos reikalingos paslaugos, ribojamos jų galimybės, jie patiria izoliaciją.

⁹ Liubovė Murauskienė, „Teikiamos pagalbos dėl šeimos narių su ilgalaikė negalia masto šeimoms ir šeimose vertinimas“, Lietuvos negalios organizacijų forumas, 2022, <<https://www.inf.lt/wp-content/uploads/2021/07/Tyrimas.pdf>>.

Neformaliojo ugdymo ir visuomeninių renginių neprieinamumas

Vaikams su negalia Lietuvoje neprieinama beveik visa neformaliųjų būrelių infrastruktūra (baseinai, sporto centrai ar sporto klubai), taip pat neužtikrinamas ir paties sporto proceso prieinamumas, neskiriami asistentai, nėra pagalbinių personalo daugiau poreikių turintiems mokiniams. Neformalusis ugdymas šiuo metu prieinamas tik itin mažai individualių poreikių turintiems vaikams, kuriems beveik nereikia pritaikyti ar adaptuoti proceso. Išlieka ir ydinga tradicija vasaros stovyklas vaikams su negalia rengti atskirai.

Vaikai ir jaunuoliai su negalia, iki šiol gyvenantys globos institucijose, nedalyvauja miesto šventėse, pavyzdžiui, tarptautinės vaikų dienos proga mieste būna daug renginių vaikams, tačiau globos namų gyventojams ši šventė rengiama atskirai – globos namų salėje. Taip pat pastebima, kad jei globos namų vaikai išvyksta iš globos namų į ekskursijas ar kitomis progomis, daugiau poreikių turintys vaikai lieka institucijose.

Pagalbą teikiančių institucijų paslaugų neprieinamumas

Lietuvoje vaikams negalia nustatoma ir paslaugos teikiamos Vaiko raidos centruose, tačiau dalis jų, vaikus su negalia auginančių šeimų teigimu, yra nepritaikyti žmonėms su skirtingomis negaliomis. Taip pat vis dar išlieka dalis bendrųjų sveikatos paslaugų įstaigų, kurios yra neprieinamos įvairių negalią turintiems vaikams.

Lietuvoje nėra jokio plano, skirto vaikų su negalia seksualinio išnaudojimo prevencijai

Vaikai su negalia (ypač mergaitės su negalia) patiria didesnę smurto, taip pat ir seksualinio išnaudojimo riziką, tačiau šalyje nėra strategijos, kaip šią problemą spręsti, kaip nėra ir duomenų, koks šio reiškinio mastas. Kad problema egzistuoja, galima spręsti tik iš į viešumą išskylančių istorijų, kai pastoja nepilnametės merginos su negalia (išnaudotos artimųjų ar besilankant dienos globos/švietimo įstaigose) arba kai teisme pripažįstamas seksualinio išnaudojimo faktas. Turint omenyje, kad dėl įtraukties paslaugų trūkumo vaikai su negalia yra daug labiau izoliuoti, jie taip pat sunkiau atpažįsta netinkamą elgesį, galima tik spėti, kad didžioji dalis tokių atvejų lieka neidentifikuoti.

4. VISUOMENĖS ŠVIETIMAS

8 straipsnis

Žmonių su negalia matomumo pokyčiai žiniasklaidoje

Lietuvoje pastebimas reikšmingas žmonių su negalia vaizdavimo žiniasklaidoje pokytis: mažėja nuvertinimo, gailėsčio, nepagarbių apibūdinimų, įžeidžiančių terminų. Visgi, naujai kuriamas žmogaus su negalia paveikslas taip pat gausus stereotipų, kurių žurnalistai ir komunikacijos ekspertai dar neatpažįsta ir neįvertina jų poveikio žmonių su negalia teisių judėjimui bei asmeninėms negalios priėmimo patirtims.

Pastaraisiais metais žiniasklaidoje matome paplitusį pasakojimo šabloną apie „negalią įveikusius“, „superherojus“, kurie turėtų visiems įrodyti, jog žmonės su negalia viską gali, todėl yra verti mūsų dėmesio, verti būti mokyklose, darbo vietose. Suprasdami, kad šios istorijos kuriamos geranoriškai, stengiantis ištraukti žmones su negalia iš užsitęsusio šešėlio, negalime nepastebėti, jog naujų pasakojimų logika paklūsta eiblistinėms nuostatoms, kurios kažkada nulėmė žmonių su negalia izoliaciją, t.y. kad vertingas yra tik galintis, efektyvus ir darbingas žmogus.

Negalios organizacijos pastebi didėjantį susidomėjimą negalios tema bendrai, privačios kompanijos įtrauktį atranda kaip savo socialinės atsakomybės dalį, žmonės su negalia pasitelkiami savo prekės ženklams reklamuoti, tačiau nesuvokiant eiblistinių nuostatų žalos, toks matomumas gali turėti ir neigiamų pasekmių. Matome poreikį remti tyrimus, kurie analizuoja naujus žmonių su negalia vaizdavimo stereotipus, jų poveikį sprendimų priėmėjams bei žmonėms su negalia. Taip pat akivaizdus žurnalistų ir komunikacijos ekspertų, darančių reikšmingą įtaką visuomenės nuomonei, mokymų apie negaliai įtraukią kalbą ir žmogaus teisėmis grįsta negalios modelį.

Svarbu paminėti, kad ne visų negalios grupių įvaizdis žiniasklaidoje keičiasi – žmonės su psichosocialine negalia, nors labiau matomi, bet vis dar vaizduojami neigiamuose kontekstuose, pasirenkant ydingą terminologiją, sunkius nusikaltimus iš anksto siejant su nestabilia žmogaus psichikos sveikata, tokiu būdu tik stiprinant ir taip įsitvirtinusį įsitikinimą, jog psichosocialinę negalią turintys žmonės yra pavojingi. Ši stigma apsunkina žmonių su psichosocialine negalia

deinstitucionalizaciją, jiems atsikeliant į bendruomenes pasitaiko protestų, todėl būtina ieškoti inovatyvių ir paveikių būdų šį klaidingą įsitikinimą griauti.

Valstybės inicijuojamos socialinės kampanijos

Valstybės institucijos, ypač pavaldžios Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, per pastaruosius metus skelbė ne vieną konkursą komunikacijos kampanijoms apie negalią įgyvendinti. Kampanijos buvo skirtos visuomenei supažindinti su universaliu dizainu, produktų ir informacijos prieinamumu, žmonių su negalia galimybėmis dirbti, visuomenės švietimu apie negalią. Deja, negalios organizacijos nėra nuosekliai įtrauktos į kampanijų poreikio planavimą (siūlant opiausias problemas), todėl komunikacinėmis priemonėmis sprendžiamos problemos ne visada yra prioritetinės. Neįtraukus negalios organizacijų ir pačios komunikacijos idėjos kartais būna stiprinančios ydingus stereotipus, užuot juos griovusius.

Negalios organizacijos ypatingai pasigenda informacinių kampanijų apie įtraukų švietimą, ypač tutint omenyje, kad 2024-ieji yra įtraukaus švietimo reformos įgyvendinimo metai. Dėmesys šiai temai ypatingai reikalingas, nes įtraukus švietimas Lietuvos visuomenėje nėra vertinamas vienareikšmiai. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos iniciatyva atliktas tyrimas parodė, kad mažiau nei pusė gyventojų pritaria idėjai, kad vaikai su negalia turėtų mokytis bendrojo lavinimo mokyklose¹⁰. Ši tema sulaukia ypatingai daug pasipriešinimo ir pedagogų bendruomenėje, kuomet nesuteikiant reikiamos pagalbos įtraukų švietimą įgyvendinti, kvestionuojama pati įtraukaus švietimo idėja. Negalios organizacijų nuomone, įtraukus švietimas, turėdamas fundamentalų poveikį žmonių su negalia įtraukčiai, turėtų būti prioritetinė kryptis skelbiant informacinių ir komunikacinių kampanijų konkursus.

Gyvenimo įgūdžių programa nesuteikia žinių apie negalią ir yra nepritaikyta žmonių su negalia informacijos prieinamumo poreikiams

Nuo 2023 m. bendrojo lavinimo mokyklose pradėta dėstyti gyvenimo įgūdžių programa¹¹, skirta 1–10 klasių mokiniams. Programos tikslas – sudaryti galimybę kiekvienam mokiniui ugdytis gyvenime svarbius įgūdžius:

¹⁰ Reprezentatyvi visuomenės nuomonės apklausa, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2022.

¹¹ Gyvenimo įgūdžių bendroji programa, <<https://www.emokykla.lt/bendrosios-programos/pradinis-ugdymas/48?st=1>>

socialinius, emocinius, sveikos gyvensenos, mokytis saugoti savo ir kitų sveikatą, gyvybę, asmeninių ir profesinių santykių kūrimo, profesinio kelio pasirinkimo, ugdyti empatiją, jautrumą kitų asmenų, bendruomenės ir visuomenės gerovės atžvilgiu. Programa ilgai laukta ir labai reikalinga, tačiau jos turinyje nėra švietimo apie įvairias negalias, jų atpažinimą, bendravimą su žmonėmis, turinčiais negalią, jų teises visuomenėje. Lietuvoje vykstant vaikų su negalia įtraukčiai į bendrojo lavinimo mokyklas ir vis dar egzistuojant neigiamoms nuostatoms, toks švietimo turinys yra būtinas.

Ne tik programos turinys neatspindi mokinių įvairovės, bet ir jos pateikimo būdas nėra pritaikytas individualiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams. Pavyzdžiui, itin svarbi šios programos dalis – lytinis švietimas, juo siekiama vaikus mokyti atpažinti ir įvardyti privačias savo kūno dalis, įvairias smurto formas, lytinį priekabiavimą, prekybą žmonėmis. Taip pat apie veiksmus atpažinus smurtą – kur kreiptis pagalbos, prevencijos būdus, pasipriešinimą smurtui. Šios temos ir žinių apie jas pateikimas vaikams ir jaunuoliams su negalia yra itin reikalingas, ypač atsižvelgiant į vis dažniau viešojoje erdvėje pasirodančias skaudžias ir net šokiruojančias žinutes apie vis jaunesnio amžiaus mergaičių nėštumą¹² ar smurto artimoje aplinkoje atvejus¹³. Visa ši informacija, nepateikus jos alternatyviais būdais (lengvai suprantama kalba, gestų k. ir kt.), lieka neprieinama vaikų su negalia grupei, kuri patiria didesnę visų rūšių smurto ir išnaudojimo riziką.

¹² „11-metės nėštumas parodė, kad gyvenimo įgūdžių programa labai reikalinga“, Kauno diena, <<https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/ministerija-11-metes-nestumas-parode-kad-gyvenimo-igudziu-programa-labai-reikalinga-1142507>>.

¹³ „Akmenės rajone šturpus nusikaltimas: sulaikytas vyras žaginęs dvi savo neigalias pusseseres“, <www.lrt.lt, <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2079355/akmenes-rajone-siurpus-nusikaltimas-sulaikytas-vyras-zagines-dvi-savo-neigalias-pusseseres?fbclid=IwAR3YVW5VyySk2qiA-sHSIQfoxKOIG7uBw3Atic4R7K2tZ9Uc6smDJtjwiv0>>.

5. PRIEINAMUMAS

9 straipsnis

5.1. Fizinės aplinkos prieinamumas

Nepakankama teisėkūra fizinės aplinkos prieinamumui užtikrinti

Lietuvoje vis dar egzistuoja nenuoseklus aplinkos pritaikymo asmenims su negalia teisinis reglamentavimas. Atskiruose teisės aktuose išlikę spragos, neaiškus reguliavimas, prieštaravimai ir neatitikimai kertiniam teisės aktui, kuris nustato statinių prieinamumo reikalavimus.

Teisės aktai¹⁴ neįpareigoja pritaikyti esamų pastatų, kuriuose teikiamos viešosios paslaugos, asmenų su negalia poreikiams, jei jie nėra atnaujinami (modernizuojami), rekonstruojami ar remontuojami. Taip pat svarbu pažymėti, kad Statybos įstatyme yra universalus dizaino apibrėžimas ir įtvirtintas reikalavimas, kad statinio architektūra atitiktų universalus dizaino reikalavimus, tačiau iki šiol ši nuostata nėra įgyvendinta.

Įstatyminiu lygmeniu įtvirtinta, kad už fizinės aplinkos pritaikymo asmens su negalia poreikiams statybos normatyvinių techninių dokumentų parengimą, patvirtinimą ir jų įgyvendinimo priežiūrą atsako Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, tačiau žmonių su negalia nevyriausybinės organizacijos turėtų būti įtraukiamos į pradinį teisės aktų ir techninių dokumentų rengimą, o ne paskutiniame trumpo termino derinimo etape.

¹⁴ Statybos techninis reglamentas, statinių prieinamumas, <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/103022d0ffbe11e99681cd81dcdca52c>>, LR Statybos įstatymas <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.26250>>; LR asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/253a8e20720911ed8a47de53ff967b64>>.

Nors 2021 m. kertiniame Statybos įstatyme įtvirtinta nuostata, kad su statyba susijusį viešąjį interesą sudaro, be kita ko, aplinkos prieinamumas asmenims su negalia, tačiau lieka neaiškūs viešojo intereso gynimo inicijavimo mechanizmai ir subjektai, nes nėra parengta jokių rekomendacijų, gairių ir pan.

Išlieka didelė problema, kai statinių naudotojai neišlaiko (panaikina) statinių prieinamumo asmenims su negalia elementus. Teisės aktuose įtvirtintas imperatyvus draudimas šalinti statinių prieinamumo asmenims su negalia elementus, o taip pat numatyta, kad už statinių naudojimo priežiūrą atsakingos savivaldybių administracijos, tačiau ši funkcija vykdoma aplaidžiai arba visai nevykdoma.

Esant nenuosekliam aplinkos prieinamumo reglamentavimui, sunku siekti ne tik gyvenamosios, bet ir viešosios paskirties pastatų prieinamumo užtikrinimo. 2020 m. Valstybės audito ataskaitoje teigiama, kad daugiau nei pusė (32 iš 60) savivaldybių neužtikrino, kad bent 30 proc. viešųjų pastatų, kuriuose teikiamos svarbios paslaugos, būtų pritaikyti žmonėms su negalia. Daugiausia yra pritaikyta socialinių paslaugų centrų (61 proc.), mažiausiai – švietimo įstaigų – vos 16 proc. Žmonių su negalia organizacijos laikosi pozicijos, kad valstybė turi inicijuoti veiksmų plano, skirto viešosios paskirties pastatų prieinamumui užtikrinti, kūrimą ir skirti lėšų jam įgyvendinti.

Ribotos būsto pritaikymo galimybės

Nepaisant skiriamo vis didesnio finansavimo būstui pritaikyti, pritaikytų būstų skaičius auga mažesniais tempais, nei skiriamas finansavimas, o poreikio patenkinimas išlieka mažas (2022 m. poreikio patenkinimas siekė 63 proc.). Taip nutinka dėl augančios infliacijos ir nustatytų pritaikymo darbų įkainių neatitikties realiems rinkos įkainiams. Tai lemia ir viešųjų pirkimų nesėkmes, kai viešieji pirkimai skelbiami kelis kartus iš eilės arba iš viso savivaldybės neranda tiekėjų einamaisiais metais. Kita savivaldybių įvardijama priežastis – lėšų trūkumas jų biudžetuose, nes savivaldybės būsto pritaikymą turi iš dalies (40 proc.) kofinansuoti savo biudžetų lėšomis.

Dėl susiklosčiusios ydingos situacijos kiekvienais metais dalis savivaldybių grąžina nepanaudotas lėšas į biudžetą. Kai kur buvo priimtas sprendimas nepanaudotas lėšas skirti kompensacijoms asmenims, kurie pritaikė būstus savarankiškai, nors jų eilė dar neatėjusi. Visgi esminė problema, t. y. per maži darbai ir medžiagų įkainiai, lieka neišspręsta.

Transporto prieinamumas

2020 metais atliktas viešojo transporto prieinamumo žmonėms su negalia tyrimas¹⁵ parodė, kad tiek viešasis transportas, tiek stočių ir stotelių infrastruktūra, tiek ir reglamentavimas neužtikrina lygių žmonių su negalia galimybių. Tyrime konstatuojama, kad „miesto ir tolimojo susisiekimo autobusų reglamentavimas šalyje yra itin menkas – didžioji dauguma savivaldybių nėra nustačiusios privalomų techninių reikalavimų transporto priemonių pritaikymui, taigi, transporto pritaikymas kiekvienoje savivaldybėje skiriasi, transportui skiriamos lėšos yra naudojamos neefektyviai.“ Tyrimo autoriai rekomenduoja Lietuvos susisiekimo ministerijai ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai inicijuoti nacionalinio standarto sukūrimą, kuriuo vadovaujantis būtų pritaikomas viešasis transportas ir inicijuojami viešieji pirkimai. Standarto kūrime turėtų dalyvauti visos suinteresuotos šalys, tarp jų ir negalios NVO. Savivaldybių įstaigos ir ūkio subjektai, teikiantys vietinio arba tolimojo susisiekimo paslaugas, turėtų būti teisiškai įpareigoti laikytis šio standarto.

2020 metais atliktoje valstybinio audito ataskaitoje teigiama, jog viešojo transporto prieinamumas 5-iose didžiuosiuose miestuose didėja ir siekia 56 proc., kitose savivaldybėse – 12 proc., tačiau vietinio susisiekimo transporto parkai atnaujinami lėtai (ES investicijomis finansuojamos priemonės lėšos nepanaudojamos, dalyvauja tik 6 (iš 55) savivaldybės). 34 -iose savivaldybėse nepritaikyta nė viena viešojo transporto priemonė. Daugiau nei pusė (32) savivaldybių nurodė, kad, įsigydamas transporto priemonių ir pirkdamos paslaugas, techninėje specifikacijoje nenurodė kriterijų dėl transporto priemonių prieinamumo, reikalavimai yra nurodyti tik vykdomuose ES projektuose.¹⁶

5.2. Informacinės aplinkos prieinamumas

ES direktyvos dėl interneto svetainių prieinamumo įgyvendinimas

Perkėlus Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl viešojo sektoriaus interneto svetainių ir mobiliųjų programų prieinamumo žmonėms su negalia nuostatas į Lietuvos teisės aktus, pradėta tikslinga svetainių stebėseną,

¹⁵ „Transporto paslaugų asmenims su negalia pakankamumas ir efektyvumas Lietuvoje“, VŠĮ Nacionalinis socialinės integracijos institutas, 2020, <<https://www.ndt.lt/wp-content/uploads/Transporto-paslaugy-pakankamumo-ir-efektyvumo-studija.pdf>>.

¹⁶ Valstybinio audito ataskaita „Asmenų su negalia socialinė integracija“, 2020 m. rugsėjo 7 d.

dalį nacionalinio lygio paslaugas teikiančių viešųjų svetainių pagerino savo prieinamumą, tačiau visiškai prieinamų svetainių Lietuvoje – vos kelios. Itin trūksta kvalifikacijos kėlimo galimybių viešojo sektoriaus institucijoms, ypač regionuose, kad šios suprastų informacijos prieinamumo svarbą ir žinotų, kaip jo siekti. Taip pat išlieka privataus sektoriaus teikiamos informacijos prieinamumo problema, nes šioje srityje netaikomos nei viešojo sektoriaus interneto svetainių prieinamumo direktyvos, nei Europos prieinamumo akto nuostatos.

Aukštosiose šalies mokyklose nerengiami specialistai, kurie išmanytų apie ekrano skaitymo, interneto svetainių kūrimo ir testavimo prieinamumo negalią turintiems žmonėms aspektus. Baigę studijas programuotojai, testuotojai ir dizaineriai nežino, kaip pritaikyti interneto svetaines bei mobiliąsias programas, todėl su prieinamumo problema susiduriama interneto svetainių ir mobiliųjų programų kūrimo bei testavimo stadijose. Žinių apie prieinamumą neturi ir svetainių ar mobiliųjų programų kūrimo darbus užsakantys juridiniai asmenys.

Vartotojai turi teisę skųsti institucijas Informacinės visuomenės plėtros komitetui dėl konkrečios nepritaikytos viešojo sektoriaus interneto svetainės ar mobiliosios programos (pranešti apie klaidas kontaktuodami). Tai yra geras žingsnis, siekiant pritaikyti svetaines ir mobiliąsias programas, tačiau nėra jokio bendro mechanizmo ar bendros elektroninės formos, kurią pasitelkęs vartotojas galėtų nurodyti nepritaikytą svetainę ar programą, sužymėti joje esamas nepritaikymo problemas.

Nors Informacinės visuomenės plėtros komitetas, atsakingas už direktyvos įgyvendinimo priežiūrą, įpareigotas edukuoti viešojo sektoriaus interneto svetainių ir mobiliųjų programų kūrėjus prieinamumo žmonėms, turintiems negalią, klausimais, tačiau komiteto turimų išteklių, ypač žmogiškųjų, tam tikslui nepakanka. Informacinės visuomenės plėtros komitetas neturi ekspertų, galinčių atlikti neautomatizuotus interneto svetainių ir mobiliųjų programų testavimus, todėl pasitaiko atvejų, kai komitetas pagalbos prašančioms institucijoms pataria kreiptis į negalios NVO, kurios savo žmogiškųjų ir finansinių resursų sąskaita neretai dengia valstybės turimas vykdyti funkcijas.

Nauji informacijos prieinamumo įpareigojimai nacionalinėje teisėkūroje

Nuo 2024 metų įsigaliojo naujos LR asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo nuostatos, kurios numato aukštesnius informacijos prieinamumo reikalavimus nei ES direktyvą, t.y. įtraukia būtinybę informaciją pateikti ir lengvai suprantama kalba, gestų kalba bei kitais žmonėms su negalia prieinamais metodais. Šio įstatymo įgyvendinimą dar per anksti vertinti, tačiau akivaizdu, kad sudėtingiausia bus pritaikyti ne informaciją įstaigų svetainėse, o komunikaciją teikiant paslaugas, pvz. medicinos įstaigose, teismuose ir kitur. Šiuo metu dalis žmonių su negalia, ypač intelekto ar psichosocialine, negauna sau prieinamų paslaugų būtent dėl informacijos ir komunikacijos neatitikimo jų poreikiams.

6. PAVOJINGOS SITUACIJOS IR HUMANITARINĖS KRIZĖS

11 straipsnis

Žmonių su negalia padėtis karo paveiktose zonose Ukrainoje, jų sunkumai bėgant į saugias teritorijas bei iššūkiams gaunant prieinamą pagalbą šalyse, kuriose suteikiamas prieglobstis, parodė, kaip svarbu įvertinti strateginius civilinės saugos užtikrinimo ir ekstremalių situacijų valdymo planus iš žmonių su įvairiomis negaliomis perspektyvos. Prasidėjus karui Ukrainoje ir Lietuvos negalios organizacijoms inicijavus esamų įstatymų bei praktikų peržiūrą iš negalios perspektyvos, įvyko reikšmingų pokyčių, tačiau jų apimtis ir poveikis nėra pakankami.

Įvairūs tyrimai ir susitikimai su savivaldos ir valstybės institucijomis rodo, kad ekstremalių situacijų metu dalis žmonių su negalia nežinotų, kaip elgtis, savivaldybės nepasirūpintų visais pagalbos poreikių turinčiais žmonėmis, nes duomenys apie tokių žmonių poreikius nėra renkami.

Žmonės su negalia neturi informacijos, kaip elgtis ekstremalių situacijų metu

Vidaus reikalų ministerijos ir Neįgaliųjų reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atliktas tyrimas¹⁷ parodė, kad negalią turintys žmonės nėra pasiruošę ekstremaliosioms situacijoms. Tik keturi iš dešimties negalią turinčių žmonių žinotų, kaip elgtis per ekstremaliąsias situacijas, tik apie 15 proc. respondentų turi pasirengę veiksmų planą, kaip elgtis nelaimės atveju, net 64 proc. tyrimo dalyvių teigė, jog nėra ieškoję informacijos apie pasirengimą ekstremaliosioms situacijoms. Paklausti, kuriais informacijos šaltiniais apie pasirengimą ekstremaliosioms situacijoms naudojasi, dauguma įvardino interneto naujienų portalus, televiziją bei socialinius tinklus.

¹⁷ Žmonių su negalia apklausa apie jų žinias ir pasirengimą ekstremaliosioms situacijoms, <[https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Žmonių%20su%20negalia%20apklausa\(1\).pdf](https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/Žmonių%20su%20negalia%20apklausa(1).pdf)>.

Būtinai Civilinės saugos įstatymo ir jo įgyvendinimo pokyčiai

2022 m. gruodžio 8 d. priimtas Lietuvos Respublikos civilinės saugos įstatymas¹⁸ (toliau – „Įstatymas“), kur suformuluotos krizių valdymo ir civilinės saugos sistemos užduotys bei numatytos priemonės, atitinkančios Sendajaus nelaimių rizikos mažinimo programos prioritetus. Taip pat parengta Lietuvos civilinės saugos stiprinimo koncepcija, kuria siekiama geresnės civilinės saugos institucijų ir tarnybų sąveikos bei stipresnių gebėjimų veikti krizių, ekstremaliųjų situacijų, karo sąlygomis.

Atlikus civilinės saugos įstatymo analizę¹⁹ paaiškėjo, jog jame nėra nustatyta prieiga prie informacijos apie grėsmių ir rizikos stebėsenos rezultatus, kas neigiamai veikia ne tik pavojaus suvokimo lygį, bet ir pasirengimą jam. Įstatyme taip pat nėra numatyta būtinybė rengiant rizikų valdymo planus įtraukti pažeidžiamų visuomenės grupių NVO. Remiantis įstatymo tekstu, žmonių su negalia teisių laikymasis atrodo nesistemiškas, todėl neturės laukiamo žmogaus teisių užtikrinimo poveikio žmonių su negalia saugumo srityje.

Ne mažiau svarbu į perspėjimo, mokymo ir evakuacijos priemonių planavimo procesą įtraukti specialistus, turinčius atitinkamų žinių apie pažeidžiamų grupių poreikius. Kaip gerasis pavyzdys galėtų būti paminėti pirmą kartą vykę mokymai-pratybos, į kurias pakviesti ir skirtingas negalias turintys asmenys. Iki šiol tokiose pratybose situacijas su negalia simuliuodavo žmonės be negalios, pakeitus praktika, į dienos šviesą išlindo daug dar neišmokyti pamokų. Žinių reikia tiek gelbėtojams, tiek medicinos specialistams, ir kitų evakuacijoje dalyvaujančių institucijų atstovams. 2023 m. Lietuvos negalios organizacijų forumo iniciatyva buvo pirmą kartą organizuoti mokymai pirminės grandies pareigūnams apie skirtingas negalias turinčius žmones, jų poreikius, bendravimo ypatumus. Tokie ir panašūs mokymai turėtų tapti nuoseklia praktika.

Įstatyme taip pat stinga išsamių nuostatų apie gyventojų švietimą ir jo turinį, kuris turėtų atitikti visų kategorijų gyventojų poreikius. Tai neleidžia sukurti tvarios švietimo sistemos ir kontroliuoti įvairių kategorijų gyventojų švietimo kokybės. Remiantis tuo, jog į nelaimių reagavimo ir šalinimo priemones yra planuojama įtraukti šias žmonių kategorijas, tai gali tapti itin didele problema.

¹⁸ LR Civilinės saugos įstatymas, <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.69957?faces-redirect=true>>.

¹⁹ Anastasia Bondarenko, „Lietuvos Respublikos civilinės saugos įstatymo analizė, atsižvelgiant į keturis Sendajaus nelaimių rizikos mažinimo programos prioritetus ir žmonių su negalia teisių laikymąsi“, Lietuvos negalios organizacijų forumas, 2022, <<https://www.lnf.lt/tarptautiniai-negalios-itraukties-standartai-mazinant-zmogaus-ir-gamtos-sukeltas-nelaimes-ir-krizes/>>.

Remiantis atlikta įstatymų, bei praktinio jų įgyvendinimo analize, LNF parengė Rezoliuciją bei rekomendacijas kviesdamas atsakingas valdžios institucijas:

- gerinti duomenų apie žmones su negalia rinkimą, valdymą, skirstymą ir analizavimą, kad būtų planuojama ir formuojama įtrauki politika, susijusi su ekstremaliosiomis humanitarinėmis situacijomis ir teikiamos kokybiškos priežiūros paslaugos, atsižvelgiant į konkrečius žmonių poreikius, kaip tai yra numatyta JT Konvencijos 31 straipsnyje. Tam reikalingas savivaldos lygiu asmenų su negalia ir šeimų, kurioms dėl negalios situacijos reikalinga pagalba, registras.
- Sudaryti galimybę mokytis, siekiant gerinti visų kategorijų gyventojų supratimą apie pavojus ir jų atpažinimą, o ne tik pareigūnų ir valstybės tarnautojų;
- Papildyti priemonių, skirtų investuoti į rizikos mažinimą ir stiprinti reagavimo priemonių potencialą, plėtojant viešojo ir privačiojo sektorių partnerystę, analizuojant ir reguliariai stiprinant institucijų ir organizacijų, užtikrinančių normalų gyvenimą, o ypač teikiančių materialinę ir techninę pagalbą bei rengiančių nuolatinius personalo mokymus, reagavimo priemonių potencialą, sąrašą;
- Tobulinti evakuacijos sistemą, atsižvelgiant į žmonių su negalia poreikius, įskaitant jų galimybę kartu su savimi pasiimti pagalbinius prietaisus ir įrangą, o jei to neįmanoma padaryti, tuomet juos pakeisti kitais;
- Paruošti Kolektyvinės apsaugos pastatus (KAS), prieinamus asmenims su negalia; vykdyti jų registravimą, nuoseklų infrastruktūros pritaikymą ir reikiamų priemonių įsigijimą;
- Numatyti privalomas konsultacijas su NVO atstovais, kurie rūpinasi žmonių su negalia teisėmis, sudarant įvykio planus, rengiant mokymo programas skubiosios pagalbos ir gelbėjimo tarnybų atstovams ir savanoriams, ruošiant visuomenės mokymo planus ekstremaliųjų situacijų atvejais, kuriant prieglaudų statybos arba renovacijos planus ir planuojant evakuacijos priemones;
- Numatyti priemones, skirtas kontroliuoti gyventojams, savanoriams, NVO atstovams ir privatioms įmonėms skirtų mokymų apie pavojų suvokimą, jų apibrėžimą ir procedūras ekstremaliųjų situacijų ir karo metu, kokybę ir organizavimo reguliarumą.

Žmonių su negalia teisių pažeidimai Covid 19 pandemijos metu

Nors pasaulinė sveikatos pandemija padarė poveikį visoms visuomenės ir ekonomikos sritims, ji sukėlė ženkliai didesnę riziką pažeidžiamiausioms grupėms ir asmenims, pvz. žmonės su negalia, ypač gyvenantys globos

įstaigose, buvo vieni iš labiausiai nukentėjusių nuo pandemijos. Pandemija išryškino iki tol egzistavusias problemas, užtikrinant žmonių su negalia teises. Informacijos sklaida apie greitai besikeičiančius karantino suvaržymus ir jų pateikimas žmonėms su negalia nebuvo tinkamas. Šie aspektai didina žmonių su negalia atskirtį bei riboja jų teisę būti aktyviais visuomenės nariais. Ištikus pirmajai pandemijos bangai žmonės su negalia keletą mėnesių buvo visiškai atiboti nuo socialinių paslaugų. Pagalbos teikimas, globa ir slauga, kai kuriais atvejais krito tik ant artimųjų pečių. Žmonių teisė gauti jiems reikiamą pagalbą buvo apribota. Tai kėlė daug nerimo, bejėgiškumo, pykčio bei finansinių nuostolių.

COVID-19 poveikis stacionariose įstaigose gyvenantiems žmonėms buvo pražūtingas. Pandemija atskleidė esamas ilgalaikės globos įstaigų struktūrinės problemas ir pateikė papildomų įrodymų, kad tolesnis žmonių su negalia institucionalizavimas ne tik pažeidžia jų žmogaus teises pagal tarptautinius standartus, bet ir gali turėti mirtinų pasekmių. Socialinės globos įstaigos Lietuvoje nebuvo pasirengusios valdyti ekstremalias situacijas, nebuvo aiškių veiklos algoritmų arba jie buvo parengti pavėluotai, o dėl ad hoc reagavimo atsirado neproporcingų klientų teisių suvaržymų, pavyzdžiui, fizinė izoliacija ir anksčiau teiktų medicininių, psichologinių ir socialinių paslaugų neteikimas.

Iššūkiams, su kuriais teko susidurti, leidžia įvertinti, kokių pokyčių reikia globos įstaigose, kad būtų pagerinta žmogaus teisių apsauga ekstremaliose situacijose ir už jų ribų²⁰. Kai kurie socialinės globos namai, neatitinkantys epidemiologinių reikalavimų, buvo tapę infekcijos židiniai, nusinešusiais daug gyvybių. Per antrąjį karantiną Lietuvoje (nuo 2020 m. lapkričio 7 d.) labiausiai nukentėjo ilgalaikės socialinės globos namai. Statistiniai duomenys apie sergamumą ir paplitimą COVID-19 socialinės globos įstaigose, teikiančiose paslaugas pagyvenusiems žmonėms ir suaugusiems asmenims su negalia, smarkiai išaugo. Iš viso virusu užsikrėtė penktadalis visų gyventojų (Socialinių paslaugų priežiūros departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2021 m.), o daugiau nei 10 proc. visų mirčių nuo COVID-19 Lietuvoje buvo susijusios su globos įstaigomis. Be to, dėl infekcijos paplitimo darbuotojų skaičius bei pajėgos mažėjo ir neigiamai paveikė paslaugų kokybę.

2021 metais Žmogaus teisių stebėjimo instituto ir VŠĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“ publikuotoje tyrimo ataskaitoje „Teisė į psichikos sveikatą ir asmenų su psichosocialine negalia teisių užtikrinimas COVID-19 pandemijos metu Lietuvoje“ yra konstatuojama, kad kai kurios psichikos sveikatos paslaugos, ypač psichoterapijos, buvo prieinamos tik privačiame sektoriuje, susimokant už jas. Nurodoma, kad 52 % psichikos sveikatos paslaugomis besinaudojusių apklaustųjų mokėjo už paslaugas. Taigi skurdą patiriantiems žmonėms kokybiškų psichosocialinių psichikos sveikatos paslaugų prieinamumas nebuvo užtikrinamas.

²⁰ Rokas Uscila, Dovilė Juodkaitė, „Provision of Services in Long-Term Mental Health and Social Care Institutions During the COVID-19 Pandemic in Lithuania: Meeting and Overcoming the Challenges.“ <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-06998-7_9#chapter-info>.

7. LYGYBĖ PRIEŠ ĮSTATYMĄ

12 straipsnis

2016 metais įvykus veiksnio instituto reformai, įsigaliojo pakeitimai, leidę riboto veiksnio institutą taikyti platesniam asmenų, turinčių psichikos sveikatos sutrikimų, ratui ir taip sumažinti neveiksniais pripažintų asmenų skaičių. Tačiau ir po reformos veiksnio ribojimo sistema neatitinka JT Konvencijos – nacionalinis teisinis reguliavimas vis dar leidžia žmonėms tam tikroje srityse nustatyti visišką ar dalinį neveiksnumą.

Neįgyvendinamos veiksnio instituto reformos nuostatos

Reforma neįgyvendinama taip, kaip buvo numatyta įstatyme. Vadovaujantis įstatymo nuostatomis, iki 2016 m. sausio 1 d. priimti teismų sprendimai, kuriais asmenys pripažinti neveiksniais, turėjo būti peržiūrėti per dvejus metus nuo įstatymo įsigaliojimo dienos, t. y. iki 2018 m. sausio 1 d., tačiau Seimo kontrolierių atliktas tyrimas²¹ nustatė, kad per įstatyme numatytą terminą, t. y. iki 2018 m. sausio 1 d., buvo peržiūrėta mažiau nei pusė iki 2016 m. sausio 1 d. priimtų teismų sprendimų, kuriais asmenys buvo pripažinti neveiksniais. Įvertinus tai, kad naujuoju teisiniu reguliavimu visiško neveiksnio institutas buvo pakeistas numatant galimybę asmenį pripažinti neveiksniu tik tam tikroje srityje, asmenų teisinės būklės (veiksnio) pakitimo atveju nebuvo užtikrinta efektyvi šių asmenų teisių ir laisvių apsauga. Minėto tyrimo metu konstatuota, kad nebuvo tinkamai pasiruošta CK pakeitimo įstatymo 72 straipsnio 2 dalies nuostatų įgyvendinimui, taip sudarant prielaidas nepagrįstam asmenų, kurie buvo pripažinti neveiksniais iki 2016 m. sausio 1 d., teisių ir laisvių suvaržymui.

Kitas reformos numatytas teisiškai neveiksniu pripažinto asmens teisių apsaugos užtikrinimo garantas – savivaldybėse sudarytos Neveiksnių asmenų būklės peržiūrėjimo komisijos, kurios savo iniciatyva peržiūri neveiksnaus asmens būklę, jei per vienus metus nuo teismo sprendimo pripažinti asmenį neveiksniu tam tikroje srityje įsiteisėjimo dienos pripažintas asmuo nesikreipia dėl teismo priimto sprendimo pripažinti asmenį neveiksniu tam tikroje srityje panaikinimo. Deja, LNF vykdomų strateginių bylų dėl veiksnio atkūrimo

²¹ Tyrimas dėl esminių žmogaus teisių problemų dėl sprendimų, kuriais iki 2016 m. sausio 1 d. asmenys buvo pripažinti neveiksniais, peržiūrėjimo ir galimai nepagrįstai ribojamų šių asmenų teisių, Seimo kontrolierių įstaiga, 2019, <<https://www.lrski.lt/nzti-veikla-2019-m/>>.

faktiniai duomenys rodo, kad atskirais atvejais asmenų, kurie pripažinti neveiksniais tam tikrose srityse, atžvilgiu toks peržiūrėjimas nebuvo vykdomas arba vykdytas formaliai, pačiam asmeniui nedalyvaujant, jo neinformavus²².

Strateginės bylos kelia ir teismo bei advokatų kompetencijos neveiksnumo nustatymo srityje klausimų. Net po reformos ir nepaisant teigiamų sveikatos ir socialinių darbuotojų išvadų priimant pernelyg ribojančių asmenų teises sprendimus. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos advokatai tinkamai neatlieka savo pareigų ir atstovauja klientus tik formaliai.

Iš negalios NVO atstovų, kurie yra įtraukti į minėtų komisijų dėl neveiksnumo peržiūrėjimo sudėtį, teiginių (parodymų) matyti, kad neveiksnumo atvejų peržiūrėjimas komisijose vyksta itin formaliai, pasitelkiant tik specialistų (psichiatrų, sveikatos įstaigų) sveikatos išrašus, dažnai net patiems asmenims nedalyvaujant ir automatiškai priimant sprendimą nesikreipti į teismą, kad būtų peržiūrėtas asmens neveiksnumo apribojimas dėl nepakitusios asmens būklės (situacijos).

Civilinio kodekso reforma dėl veiksnio instituto įtvirtino du alternatyvius neveiksnumo ribojimui teisinius institutus, tai – pagalbos priimti sprendimus sutartis ir išankstinis nurodymas. Deja, šie naujai įvesti institutai nėra pakankamai išnaudojami siekiant išsaugoti ir užtikrinti teisinio veiksnio realizavimą patiems asmenims su negalia.

Statistiniai duomenys rodo, kad 2021 m. iš viso buvo pasirašytos ir Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registre įregistruotos 22 sutartys dėl pagalbos priimant sprendimus bei 22 pagalbą priimant sprendimus teikiantys asmenys, įregistruota 49 išankstiniai nurodymai. Asmenų, kurie teismo tvarka pripažinti neveiksniais tam tikroje srityje, skaičius – 8 910 asmenų. Vadovaujantis JT Konvencijos 12 straipsniu, ypač svarbų vaidmenį atlieka pagalbos priimant sprendimus paslauga, kuri šiuo metu Lietuvoje nėra reglamentuota. Todėl valstybei būtina investuoti į pagalbos priimant sprendimus modelį, tobulinti tokią pagalbą teikiančių specialistų kompetenciją ir plėsti žinias. Pagalba priimti sprendimus turi būti lengvai prieinama bet kokios negalios asmeniui kiekvienoje Lietuvos savivaldybėje.

²² Pavyzdžiui, byloje, kurioje neveiksnia tam tikrose srityse pripažinta moteris 2023 metais pati kreipėsi į advokatę, kad atstovautų jai siekiant atkurti veiksnumą. Teismas 2017 metais buvo priėmęs sprendimą, kuriuo buvo pakeistas anksčiau (2005 m.) galiojęs teismo sprendimas ir moteris pripažinta neveiksnia tam tikrose srityse bei ribotai veiksnia kitose. Tačiau po 2017 metų, nepaisant to, kad moteris gyvena ir tvarkosi kasdienius reikalus savarankiškai (tai patvirtino bylos duomenys ir psichiatrų ekspertizės išvados), teismo sprendimas nebuvo peržiūrėtas. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos advokatas, kuris atstovavo moterį nerinko jokių asmens savarankiškumą patvirtinančių įrodymų, taip pat nepalaikė moters prašymo pripažinti ją visiškai veiksnia, bet prašė vadovautis ekspertizės išvada (išimtinai medicininio kriterijumi) ir pripažinti E.P. neveiksnia ir ribotai veiksnia.

Strateginė byla atkuriant žmogaus su negalia veiksnumą

2023 metais Kauno miesto apylinkės teismas priėmė sprendimą dėl žmogaus su negalia veiksnumo atkūrimo, paliekant ribotą veiksnumą turtinių santykių srityje. Atmesdamas net dviejų teismo ekspertizų išvadas, kuriomis psichiatrai siūlė palikti buvusius neveiksnumo apribojimus, teismas pripažino, kad „psichikos neveiksnumas ir kitos diskriminacinio pobūdžio etiketės nėra teisėta priežastis nepripažinti teisinio veiksnumo asmeniui (5 pastr.) <...> Psichikos (ir intelekto) sutrikimo diagnozės nustatymas nėra pagrindas apriboti žmogaus teises (12 pastr.)“.

Visgi, moters, kurios veiksnumas buvo atstatytas, istorija, parodo, koks sunkus ir ne visiems prieinamas gali būti veiksnumo atstatymo kelias. Tai buvo trečias bandymas teismuose įrodyti, kad moteris gali pati priimti sprendimus. Paskutinio proceso sėkmę galėjo lemti tai, kad moteris gavo nuoseklų pagalbos priimti sprendimus paslaugos teikimą, buvo palaikoma negalios teisių ekspertų, kurie pasirūpino, jog proceso dalyviai iš tiesų susipažintų ir tiesiogiai bendrautų su veiksnumą atkurti prašančia moterimi. Ši moteris yra Arkos bendruomenės Lietuvoje narė, turinti stiprų palaikančių narių ir negalios teisių ekspertų ratą. Būtina užtikrinti, kad iš esmės keistųsi teismų praktika ir nuostatos sprendžiant tokio tipo bylas, taip pat plėsti pagalbos priimti sprendimus paslaugos prieinamumą, kad teisinis kelias atstatyti veiksnumą, kol valstybė visiškai neatsisakys neveiksnumo ir riboto veiksnumo institutų, būtų prieinamas visiems. Taip pat būtina užtikrinti, kad visi proceso dalyviai, nuo psichiatrų iki teismų sistemos darbuotojų, būtų supažindinti su Konvencijos nuostatomis bei išmanytų priemones ir praktikas, padedančias įgyvendinti asmens su negalia veiksnumą.

8. TEISĖ Į TEISINGUMĄ

13 straipsnis

Nusikaltimų aukų su negalia teisių pažeidimai

Neseniai atliktas tyrimas²³ atskleidė teisingumo sistemos ir ES aukų teisių direktyvos įgyvendinimo trūkumus bei spragas, susijusias su negalią turinčių nusikaltimų aukų teisių užtikrinimu. Perkeliant ES aukų teisių direktyvą į nacionalinę teisę, Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimuose nebuvo nuostatų, konkrečiai susijusių su negalia ar žmonėmis su negalia. Perkeliant Nusikaltimų aukų teisių direktyvos 4 straipsnį, generalinis prokuroras patvirtino standartizuotą Nukentėjusiojo teisių išaiškinimo protokolo priedo formą – pranešimą apie teises, tačiau nei šio dokumento formatas, nei formuluotė nėra „lengvai skaitomi“, „lengvai suprantami“, o to reikalaujama pagal ES direktyvą.

Tyrimas taip pat parodė, kad ir praktikoje teisėsaugos pareigūnai retai imasi aktyvaus vaidmens, kad auka suprastų laiško apie teises turinį, pavyzdžiui, siūlo papildomus žodinius paaiškinimus. Pažeidžiamesnėms aukoms, įskaitant asmenis su regėjimo negalia, turinčius intelekto ar psichosocialinę negalią, ir vaikams ši informacija neteikiama nei prieinamu formatu, nei lengvai suprantama kalba.

Neapykantos nusikaltimai dėl negalios neatpažįstami

Su negalia susiję neapykantos nusikaltimai Lietuvoje dažniausiai yra „nematomi“ ir retai tiriama. Nusikaltimo aukoms su negalia dažnai taikoma kvalifikuojanti aplinkybė „aukos pažeidžiama būseną“, retai svarstomi papildomi galimo neapykantos nusikaltimo dėl negalios motyvai ar galimybės. Lietuvos NVO pastebi, kad „šiuo metu neapykantos nusikaltimai prieš žmones su negalia beveik neatsispindi nacionalinėje nusikalstamumo statistikoje, todėl galima

²³ Ugnė Grigaitė, Erika Leonaitė, „Voices for Justice: Victims of Crime with Disabilities in Lithuania“, Psichikos sveikatos perspektyvos, 2022, <<https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2022/04/National-Findings-Report-LT-EN-1.pdf>>.

daryti išvadą, kad toks motyvas nėra registruojamas ir į jį neatsižvelgiama atliekant kriminalinius tyrimus“²⁴. Be to, labai svarbu Lietuvos teisės aktuose parengti aiškų neapykantos nusikaltimų apibrėžimą, nurodant, kad „neapykantos nusikaltimai yra nusikaltimai, padaryti turint „šališką motyvaciją“, o ne reiškiant neapykantą“²⁵.

Būtinasis teisėsaugos pareigūnų švietimas apie negalią

Tyrimai²⁶ rodo, kad visiems teisėsaugos pareigūnams visuose jų švietimo ir mokymo etapuose labai trūksta dėmesio ir sąmoningumo ugdymo su negalia susijusiais klausimais, taip pat negalios suvokimo vadovaujantis JT Konvencija ir žmogaus teisėmis grįstu požiūriu. Bendravimo su negalią turinčiomis aukomis būdas yra toks pat svarbus, kaip ir bendravimo turinys, tačiau šiuo metu tai nėra laikoma prioritetu kasdienėje šios srities specialistų praktikoje.

²⁴ Dovilė Juodkaitė, Ugnė Grigaitė, Goda Jurevičiūtė, „Disability Hate Crime in Estonia, Latvia and Lithuania: Recommendations for Stakeholders“, 2020 p. 6, <<http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2020/04/PONGO-recommendations-english.pdf>>.

²⁵ Ugnė Grigaitė, Erika Leonaitė, „Voices for Justice: Victims of Crime with Disabilities in Lithuania“, Psichikos sveikatos perspektyvos, 2022, <<https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2022/04/National-Findings-Report-LT-EN-1.pdf>>.

²⁶ Ugnė Grigaitė, Erika Leonaitė, „Voices for Justice: Victims of Crime with Disabilities in Lithuania“, Psichikos sveikatos perspektyvos, 2022, <<https://perspektyvos.org/wp-content/uploads/2022/04/National-Findings-Report-LT-EN-1.pdf>>.

9. TEISĖ NEBŪTI KANKINAMAM AR NEPATIRTI ŽIAURAUŠ, NEŽMONIŠKO AR ŽEMINANČIO ELGESIO AR NEBŪTI TAIP BAUDŽIAMAM

15 straipsnis

2019 m. sausio 11 d. patvirtinta nauja Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo redakcija²⁷, kurioje buvo išplėstas priverstinio asmens hospitalizavimo institutas, įtraukiant žalą turtui kaip vieną asmens priverstinio hospitalizavimo pagrindų, o numatomas kreipimosi į teismą laikas nuo 48 val. pailgintas iki 3 darbo dienų. Dėl neveiksnių atitinkamoje srityje asmenų hospitalizavimo ir gydymo įstatyme numatyta, kad toks gydymas skiriamas globėjo sutikimu – iki 3 darbo dienų, o vėliau kreipiamasi į teismą dėl leidimo pratęsti hospitalizavimą ir gydymą, kaip ir priverstinio hospitalizavimo tvarka.

Įstatyme pirmą kartą teisiškai įtvirtintas fizinio suvaržymo priemonių taikymas, kai psichikos ir elgesio sutrikimų turinčių pacientų judėjimo laisvė gali būti ribojama taikant fizinio suvaržymo priemones rankomis (žmogaus kūno jėga), specialiomis fizinio suvaržymo priemonėmis ar izoliuojant psichikos ir elgesio sutrikimų turintį pacientą atskiroje patalpoje.

Indikacijos fiziniam suvaržymui taikyti - jeigu kitos priemonės neveiksmingos ar neprieinamos ir yra bent vienas iš šių pagrindų: a) siekiant apsaugoti nuo galimos žalos savo sveikatai ar gyvybei patį psichikos ir elgesio sutrikimų turintį pacientą; b) siekiant apsaugoti asmens sveikatos priežiūros įstaigos personalą, kitus pacientus ir kitus asmenis nuo psichikos ir elgesio sutrikimų turinčio paciento galimos padaryti žalos jų sveikatai, gyvybei ir (ar) turtui, taip pat nuo galimos padaryti žalos asmens sveikatos priežiūros įstaigos turtui.

Įstatyme pirmą kartą nacionaliniu mastu numatyta priverstinio hospitalizavimo atvejų ir priverstinio gydymo metu taikomų fizinio suvaržymo priemonių stebėseną ir parengta jos įgyvendinimo tvarka. Sveikatos apsaugos ministerija, vykdydama priverstinio hospitalizavimo stebėseną, pateikia

²⁷ LR Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas, <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18311/asr>>.

nacionalinius duomenis: 2020 metais priverstinai hospitalizuoti 608 asmenys, 2021 metais – 579 asmenys, 2022 metais – 702 asmenys.

Pažymėtina, kad teikiant ataskaitas ministerijai yra neįtraukiami atvejai, kai pacientai buvo priverstinai hospitalizuoti iki 3 darbo dienų, nesikreipiant į teismą dėl priverstinio hospitalizavimo skyrimo (duomenys teikiami tik apie tuos atvejus, kai buvo gautas teismo sprendimas). Ministerija planuoja patikslinti duomenų rinkimo metodologiją (nuo 2024 m. sausio 1 d.), kad į stebėseną patektų ir atvejai, kuomet asmuo hospitalizuojamas 3 d. d. laikotarpyje (iki teismo sprendimo) – be asmens sutikimo. Todėl tikėtina, kad ateityje šie skaičiai didės ir bus fiksuojami realūs priverstinio hospitalizavimo mastai.

Ministerijos pateiktais duomenimis, fizinio suvaržymo taikymo mastai nuosekliai mažėja: 2019 m. – 1562 atvejai; 2020 m. – 1095 atvejai; 2021 m. – 1100 atvejai; 2022 m. – 948 atvejai. Dominuoja fizinis suvaržymas specialiomis priemonėmis: 2022 m. 125 atvejai (13 proc.) buvo taikoma priverstinio hospitalizavimo metu.

Priverstinio hospitalizavimo sąlygų išplėtimas bei fizinio suvaržymo priemonių taikymo reglamentavimas nacionaliniu mastu prieštarauja JT Konvencijai ir 2016 m. JT žmonių su negalia teisių komiteto rekomendacijoms Lietuvai.

Baudžiamojo kodekso 98 straipsnyje numatyta, kad priverstinės medicininės priemonės gali būti teismo taikomos „teismo pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais, taip pat asmenims, kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika ir dėl to jie negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti“. Sveikatos apsaugos ministerijos duomenimis, pateiktame rašte nurodoma, kad 2021 m. iki gruodžio mėn. šiuo pagrindu buvo hospitalizuoti 329 asmenys.

10. ASMENS NELIEČIAMUMO APSAUGA

17 straipsnis

Būtina kriminalizuoti intervenciją į žmogaus su negalia kūną be jos/jo sutikimo

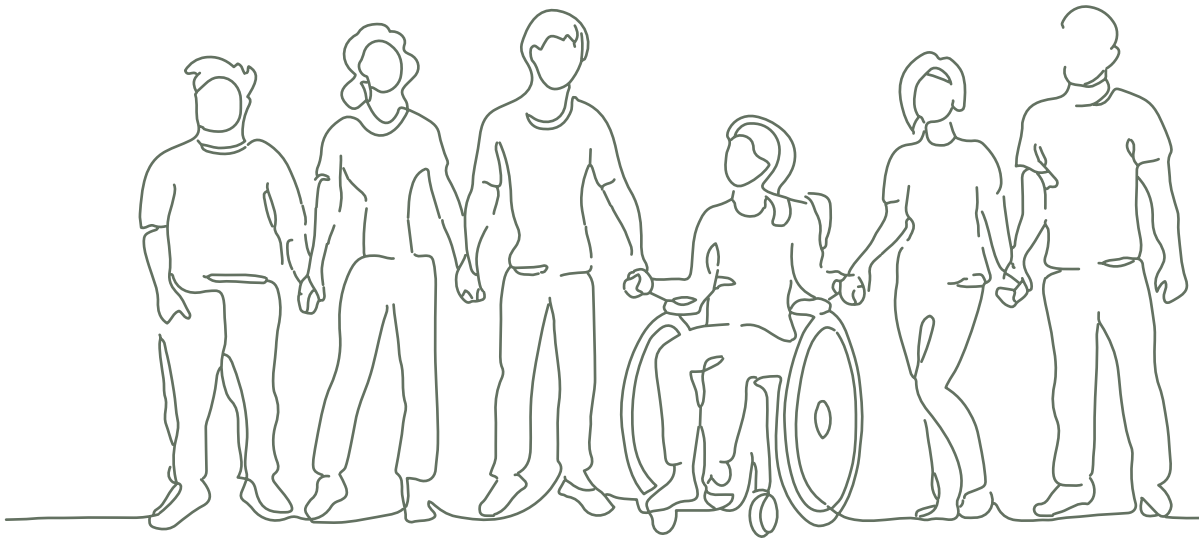
Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas palieka galimybę be moters su negalia, kai jai nustatytas neveiksnumas, sutikimo atlikti intervenciją į jos kūną. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso CK 2.25 straipsnio 2 d. nurodo: „Atlikti intervenciją į žmogaus kūną, pašalinti jo kūno dalis ar organus galima tik asmens sutikimu. Sutikimas chirurginei operacijai turi būti išreikštas raštu. Jeigu asmuo yra neveiksnus šioje srityje, šį sutikimą gali duoti jo globėjas, tačiau neveiksniam šioje srityje asmeniui kastruoti, sterilizuoti, jo nėštumui nutraukti, jį operuoti, jo organui pašalinti būtinas teismo leidimas. Šioje dalyje numatytas sutikimas ar teismo leidimas nereikalingas būtino reikalingumo atvejais, siekiant išgelbėti asmens gyvybę, kai jai gresia realus pavojus, o pats asmuo negali išreikšti savo valios“.

Kreipusis raštu į Nacionalinę teismų administraciją, kiek teismo leidimų yra išduodama sterilizacijai/kastracijai buvo atsakyta, kad tokie duomenys nėra atskirai renkami.

Toks teisinis reguliavimas prieštarauja JT Konvencijai, kai priverstinė sterilizacija taikoma veiksnams netekusioms moterims ir mergaitėms su negalia. Ši procedūra vis dar leidžiama mažiausiai 13 ES valstybių narių, tarp jų – ir Lietuvoje. Priverstinė sterilizacija gali paskatinti tolesnį seksualinį išnaudojimą, ypač moterų, gyvenančių institucijose. Todėl Lietuvos negalios organizacijos kartu su Europos negalios bendruomene ragina kriminalizuoti priverstinę sterilizaciją ir suteikti pagalbą aukoms.

11. GYVENIMAS SAVARANKIŠKAI IR ĮTRAUKTIS Į BENDRUOMENĘ

19 straipsnis

Paslaugų bendruomenėje trūkumas

2020 metais Lietuvos negalios organizacijų forumas drauge su Vilniaus universitetu atliko šeimų, kuriose gyvena negalią turintys žmonės, apklausą²⁸, kuria siekta išsiaiškinti, kokį priežiūros, finansinį, emocinį krūvį patiria artimieji. Šis tyrimas parodė, kad artimieji žmogaus su negalia priežiūrai vidutiniškai skiria net 13 valandų per parą, trečdalis tokių prižiūrincijų iškrenta iš darbo rinkos, likę stengiasi suderinti darbą su priežiūra, dažnai tenka riboti savo darbo įsipareigojimus. Tokios didelės priežiūros apimtys susijusios su valstybės paslaugų trūkumu – daugiau nei pusė apklaustų šeimų teigia negaunančios jokių valstybės teikiamų paslaugų.

²⁸ Liubovė Murauskienė, „Teikiamos pagalbos dėl šeimos narių su ilgalaikė negalia masto šeimoms ir šeimose vertinimas“, Lietuvos negalios organizacijų forumas, 2022, <<https://www.inf.lt/wp-content/uploads/2021/07/Tyrimas.pdf>>.

Šeimos taip pat nurodo, kad finansinė parama nepadengia su negalia susijusių finansinių kaštų, todėl šeimos stengiasi išlikti darbo rinkoje. Absoliuti dauguma susiduria su finansiniais sunkumais, daugiau nei pusė respondentų jaučia nuolatinį vidutinį-sunkų stresą, susijusį su kasdieniu nuovargiu ir baime dėl ateities.

Tyrimas parodė, kad tokios šeimos išgyvena stresą ne tik pirmą kartą susidūrusios su artimojo negalia, bet ir šiam sulaukus pilnametystės – suaugusiems žmonėms su negalia paslaugų spektras dar labiau traukiasi (pavyzdžiui, pabaigus mokyklą, nėra užtikrinimas žmogaus užimtumas ar įsitraukimas į darbo rinką). Suaugusius žmones prižiūrintys artimieji nuolat susiduria su kliūtimis ir apribojimais, pavyzdžiui, šeimos nariui su negalia susirgus (pav., gripu, plaučių uždegimu, ar jam gulantis į ligoninę ar vykstant sanatoriniam gydymui), tėvams, kurie vis tiek privalės užtikrinti artimojo saugumą ligoninėse, nesuteikiamos socialinės garantijos, t.y. lova, maistas ligoninėje ir laikino nedarbingumo išmoka (jeigu tėvai dar dirba).

Būtinybė tobulinti asmeninio asistento paslaugos

2021 m. liepos 1 d. Lietuvos teisės sistemoje įsigaliojo normos, kuriomis įtvirtinta asmeninė pagalba – asmeninio asistento individualiai teikiama pagalba asmeniui su negalia atlikti darbus ir vykdyti veiklas, kurių dėl negalios jis negali atlikti savarankiškai ir kurie būtini siekiant gyventi savarankiškai ir veikti visose gyvenimo srityse.

Už asmeninės pagalbos teikimo organizavimą ir jos kokybės užtikrinimą atsako savivaldybių institucijos. Valstybės biudžeto lėšų asmeninei pagalbai teikti paskirstymo, pervedimo, naudojimo, atsiskaitymo ir kontrolės tvarką nustato Socialinės apsaugos ir darbo ministras.

Teisės aktuose numatyta, kad asmeninės pagalbos poreikis nustatomas individualiai kiekvienam asmeniui su negalia. Tačiau kelių metų patirtis atskleidė, kad savivaldybių institucijų specialistams trūksta žinių ir kompetencijos individualių poreikių identifikavimui, todėl savivaldybėse skiriasi asmeninio asistento pagalbos prieinamumas. Pastebėtina, kad teisinis reguliavimas nenurodo aiškių kriterijų, kurių pagrindu nustatomas asmeninės pagalbos valandų skaičius, dienų skaičius, veiklos, todėl poreikio nustatymui reikalingi kvalifikuoti specialistai.

Be to, 2023 metais asmenims su negalia, kurie kreipėsi dėl asmeninės pagalbos, savivaldybių institucijose daugelyje atvejų apskritai atsisakyta užtikrinti šios paslaugos teikimą, nurodant, kad iš valstybės biudžeto tam nėra skiriamas pakankamas finansavimas. Todėl galima daryti išvadą, kad įstatymu įtvirtinta teisė nėra įgyvendinama tinkama apimtimi.

Konvenciją atitinkančių apgyvendinimo bendruomenėje paslaugų stygius

Remiantis JT Konvencijos 19 straipsniu, deinstitucionalizacijos procesas turėtų būti sutelktas į žmonių su negalia savarankiškumo ir sprendimų kontrolės atkūrimą. Nepaisant šios JT Konvencijos nuostatos ir JT neįgaliųjų teisių komiteto tikslinių rekomendacijų, Lietuvos vyriausybė investuoja į institucinę globą, kurdama grupinio gyvenimo namų tinklą (grupinio gyvenimo namai, kuriuose gyvena iki 10 asmenų su negalia). Šis tikslas neatitinka Konvencijos 19 straipsnio dvasios. Komiteto Bendrajame komentare dėl 19 str. aiškiai nurodoma, kad nepaisant dydžio, tikslo ar savybių arba bet kokios įkurdinimo trukmės, įstaiga niekada negali būti laikoma atitinkančia Konvencijos reikalavimų.

2014 metais Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu buvo patvirtintas sprendimas pereiti nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų žmonėms su negalia ir be tėvų globos likusiems vaikams. Praėjus 10-mečiui nuo deinstitucionalizacijos reformos pradžios, Lietuvoje globos įstaigose gyvena per penkis tūkstančius žmonių, vis dar egzistuoja eilės į tokias įstaigas patekti. Per šį laikotarpį buvo įkurti 53 grupinio gyvenimo namai, kuriuose gyvena daugiau kaip puspenkto šimto žmonių su negalia. Absoliuti dauguma grupinio gyvenimo namų gyventojų – buvę globos įstaigų gyventojai.

Tuo metu bendruomenėje gyvenančių žmonių su negalia interesams atstovaujančios organizacijos, ypač vienijančios intelekto bei psichosocialinę negalią turinčius artimuosius, jaučiasi aklavietėje. Šeimų netenkina dabartinės grupinio gyvenimo namų kūrimo ir gyvenimo juose sąlygos, organizacijos išsako kokybiškų, socialinio darbo principus atitinkančių, žmonių su negalia savarankiškumą ir orumą užtikrinančių apgyvendinimo alternatyvų ir paslaugų poreikį, tačiau supranta, kad šis jų reikalavimas neatitinka konvencijos.

Konvenciją atitinkanti alternatyva – apsaugotas būstas – nėra tinkama visiems intelekto ar psichosocialinę negalią turintiems asmenims. Be to, ši paslauga plėtojama itin lėtai ir dabar yra nukreipta pirmiausiai į institucijų gyventojus. Apsaugoto būsto paslauga šiuo metu naudojasi tik apie 200 žmonių.

Anksčiau minėti tyrimai rodo, kad šeimos, kuriose gyvena asmenys su negalia, patiria daug sunkumų, dalis artimųjų tikisi, kad vaikams užaugus, jie galės gyventi savarankiškai bendruomenėje, gaudami reikalingas socialines ir medicininės paslaugas, tačiau esama paslaugų sistema neatitinka Konvencijos, o jokios alternatyvos (išskyrus apsaugotą būstą, kuris nėra tinkamas itin daug pagalbos poreikių turintiems asmenims su negalia) nėra. Šios šeimos reikalauja, kad Konvenciją atitinkantis apgyvendinimo paslaugų bendruomenėje modelis būtų išdiskutuotas su negalios NVO, taip pat, kad jis būtų kuriamas atsižvelgiant į individualius poreikius, kad juose būtų užtikrinti

aukščiausi socialinio darbo standartai ir atsisakyta institucinės kultūros, kuri vis dar akivaizdi naujai kuriamuose grupinio gyvenimo namuose.

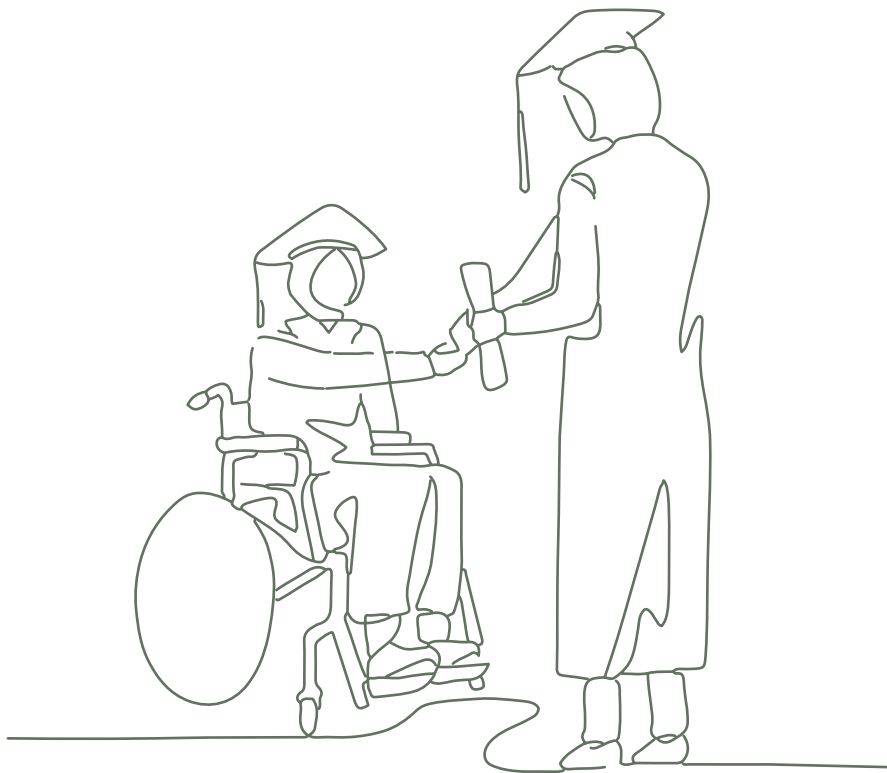
Globos įstaigose gyvenantys žmonės su negalia negali naudotis paslaugomis bendruomenėje

Vis dar nesukurtas mechanizmas bendruomeninėms paslaugoms gauti globos įstaigose ar valstybės globoje esantiems žmonėms su negalia. Globos įstaigose gaunamos paslaugos paprastai neatitinka individualių poreikių, o dalis paslaugų yra kontroliuojančio ir laisvę varžančio pobūdžio, pavyzdžiui, naktinio miego žmonės su negalia guldomi nuo 18.00 iki 20.00 valandos, sugirdant migdomųjų ar raminamųjų (ne pagal gydytojų nurodymus). Ataskaitas²⁹ apie šiuos pažeidimus Seimo kontrolierių įstaiga paskelbė viešai bei pristatė jas Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai. Vaikų su negalia globos įstaigos dar nėra audituotos, tačiau liudininkai pastebi tas pačias problemas ir ten.

²⁹ Seimo kontrolierių įstaigos ataskaitos: ataskaita dėl žmogaus teisių padėties Jurdaičių socialinės globos namuose; pakartotinio vizito Macikų socialinės globos namuose ataskaita, <https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2022/11/1-3d-2478_2022-11-15.pdf>; dėl žmogaus teisių padėties Macikų socialinės globos namuose, <https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2020/11/NKP-2020-1-4-3D-2789_2020-10-22.pdf>, dėl žmogaus teisių padėties Skemų socialinės globos namuose, <https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2020/11/NKP-2020-1-5_2020-09-30.pdf>; dėl žmogaus teisių padėties Aknystos socialinės globos namuose <https://www.lrski.lt/wp-content/uploads/2020/11/NKP-2020-1-3_2020-09-22.pdf>.

12. ŠVIETIMAS

24 straipsnis

Vaikų su negalia skaičius specialiojo ugdymo įstaigose beveik nesikeičia

2020 m. birželio 30 d. LR Seimas priėmė Švietimo įstatymo pataisus, kuriose įtvirtinta vaikų su negalia teisė lankyti arčiausiai jų gyvenamosios vietos esančią bendrojo lavinimo mokyklą ir teisė būti priimtiems į ją visiškai lygiai su kitais mokiniais. Naujosios Švietimo įstatymo nuostatos įgyvendinamos palaipsniui ir įsigalios 2024 m. rugsėjo 1 d. Nuo to laiko, kai įstatymo pataisoms buvo pritarta, iki 2023 m. specialiųjų ugdymo įstaigų skaičius beveik nesikeitė (nuo 43 iki 42 įstaigų), kaip ir vaikų su negalia skaičius jose (nuo 3 685 iki 3 656).

Nauji siūlymai riboti vaikų su negalia įtrauktį į bendrojo lavinimo klases

2023 m. gruodžio 14 d. grupės Seimo narių surinktais parašais LR Seimui pateiktas Švietimo įstatymo pakeitimo projektas, kurio pateikimui pritarta. Įstatymo pakeitimo projektas bus svarstomas LR Seimo komitetuose ir priklausomai nuo proceso – galimai priimtas arba nepriimtas. Šis įstatymo projektas iš esmės numato, kad pedagoginė psichologinė tarnyba, atsižvelgusi į sutrikimų pobūdį, atskirais atvejais rekomenduotų ugdytis grupėje ar klasėje, skirtoje mokiniams, turintiems specialiųjų ugdymosi poreikių. Įstatymo projekte taip pat numatoma, kad mokykla, negebėdama atliepti vaikui

nustatytų mokymosi pagalbos poreikių, drauge su kitomis institucijomis gali siūlyti vaiko šeimai rinktis kitą mokyklą. Jei šeima su siūlymu nesutiktų, sprendimą priimtų savivaldybės vaiko gerovės komisija pritarus Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai. LNF tokiam siūlymui nepritaria ir mano, kad šis įstatymo projektas prieštarauja JT Konvencijos nuostatomis ir gali gražinti diskriminacines nuostatas galiojusias iki 2020 m.

Memorandumas dėl švietimo įstaigų prieinamumo neįgyvendinamas

2020 m. sausio 28 d. Švietimo, mokslo ir sporto bei Sveikatos apsaugos ministerijos, Lietuvos savivaldybių asociacija ir LNF pasirašė susitarimo memorandumą. Juo siekiama nustatyti terminus, tikslus, gaires ir rodiklius, kad būtų laiku užtikrinta išmatuojama pažanga švietimo ir sveikatos priežiūros įstaigų prieinamumo srityje. Vis dėlto memorandumo tikslai, siekis nuo 2020 m. kiekvienoje savivaldybėje kasmet pritaikyti bent po vieną ugdymo įstaigą vaikams su negalia, taip pat kiti įsipareigojimai, prisiimti ne pagal memorandumą, LNF vertinimu, nėra įgyvendinami. Nors memorandumas dėl mokyklų prieinamumo pasirašytas 2020 m., tačiau retas savivaldybių atstovas ką nors apie jį žino. Planuodamos mokyklų atnaujinimo lėšas ir ES investicijas, savivaldybės dažniau renkasi atnaujinti vieną arba keletą mokyklų, ar jų segmentų.

Nepakankamas pasiruošimas valstybės bei savivaldybių mastu įtraukiam švietimui, įskaitant pritaikant bendrojo lavinimo mokyklų infrastruktūrą, rengiant specialistus bei mokymo medžiagą ir priemones skirtingų poreikių vaikams su negalia rodo, jog ir toliau vaikai su negalia gali būti nukreipiami tik į tam tikras mokyklas, neplanuojant užtikrinti visų mokyklų prieinamumo.

Neigiama visuomenės nuomonė apie vaikus su negalia bendrojo lavinimo mokyklose

Visuomenėje vyrauja neigiamos nuostatos dėl privalomo įtraukiojo ugdymo 2024 m., ir tai tampa kliūtimi siekiant tokio ugdymo. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai atliekant visuomenės apklausą, su teiginiu „Vaikai su negalia ir (ar) turintys specialiųjų ugdymo poreikių turėtų mokytis kartu su vaikais be negalios tose pačiose klasėse“ visiškai arba iš dalies sutiko mažiau nei pusė – 43 proc. – respondentų. Visiškai arba iš dalies nesutiko 32 proc. tyrimo dalyvių. Net 25 proc. apklaustų asmenų neturėjo aiškios nuomonės šiuo klausimu. Mažiau nei pusė – 45 proc. – respondentų teigė, kad visiškai

arba iš dalies sutiktų, jog jų vaikas bendrąjį išsilavinimą įgytų mišrioje klasėje kartu su negalia ir specialiųjų ugdymo poreikių turinčiais vaikais. Nors nuostatų problema akivaizdi, nėra žinoma apie valstybės planus inicijuoti kampanijas šiems įsitikinimams keisti. Neaišku, kokios priemonės skirtos vaikų su negalia stigmatizacijai švietimo sistemoje mažinti ir informacijai bei pagalbai negalia turinčių vaikų tėvams, kurie baiminasi įtraukti savo vaikus į įprastą ugdymo sistemą, teikti (nenumatytas aiškus ir tikslus algoritmas dėl pagalbos teikimo, kai neįgyvendinamos vaiko su negalia teisės).

Kvalifikuotų specialistų trūkumas ir per didelės ugdymo grupės

Įtraukiojo ugdymo kokybei ir įgyvendinimui kyla pavojus dėl daugelio aspektų. Vienas iš jų – nepakankamas specialistų skaičius bendrojo ugdymo mokyklose dėl įvairių priežasčių: kvalifikuotų specialistų trūkumo ir didelės paslaugų paklausos privačiame sektoriuje. Privačios ugdymo įstaigos siūlo specialistams didesnę darbo užmokestį, mažesnę administracinę krūvį, jų klasėse mokosi mažiau vaikų.

Kadangi specialiųjų poreikių vaikai įtraukiami į bendrojo ugdymo mokyklas, labai svarbu, kad mokytojai būtų tinkamai apmokyti ir gautų paramą, kaip pritaikyti aplinką ir mokymo programą, taip pat kad būtų atsižvelgta į tinkamų sąlygų sudarymą ir individualius konkretaus vaiko poreikius. Pedagogų, švietimo pagalbos specialistų rengimas ir mokymai turėtų apimti įvairias sritis, įskaitant negalių supratimą, tinkamų mokymo strategijų taikymą, mokymo programos medžiagos keitimą ir įtraukios klasės aplinkos kūrimą. Deja, šiuo metu mokyklose nėra pakankamai galimybių pedagogams, švietimo pagalbos specialistams registruotis į šiuos mokymus ir nepakankamai dėmesio skiriama būsimų pedagogų rengimui specialiųjų poreikių vaikų ugdymo srityje. Švietimo sistema turėtų teikti pirmenybę visapusiškiems ir tikslingiems mokymams, kad pedagogai įgytų žinių ir įgūdžių, reikalingų norint veiksmingai atliepti vaikų su negalia poreikius.

Siekiant užtikrinti sėkmingą įtrauktį, labai svarbu turėti pakankamą skaičių mokinio padėjėjų, atsižvelgiant į individualius kiekvieno mokinio poreikius. Lietuvoje bendrojo lavinimo mokyklose mokosi daugiau kaip 8 000 mokinių su negalia. Visose įstaigose (įskaitant specialiąsias mokyklas) dirba šiek tiek daugiau nei 4 000 mokinio padėjėjų. Nepakankamas šių darbuotojų ir jų darbo valandų skaičius gali būti kliūtimi, trukdančia specialiųjų poreikių mokiniams visapusiškai įsitraukti į pamokas, naudotis mokymo programa ir ugdyti svarbiausius įgūdžius.

Švietimo, mokslo ir sporto ministerija teigia, kad kasmet didina švietimo pagalbos finansavimą. Mokyklos gali naudoti šias lėšas švietimo pagalbos specialistams: psychologams, logopedams, specialiesiems pedagogams, mokytojų padėjėjams, gestų kalbos vertėjams, tiflopedagogams ir (arba) kurčiųjų pedagogams. Pasaulio kurčiųjų federacijos ir įvairių tyrėjų teigimu, gestų kalbos vertėjai negali užtikrinti įtraukiojo švietimo proceso, tam būtini pedagogai, mokantys gestų kalbą, įskaitant kurčiuosius pedagogus. Apie pedagogų su negalia įtraukimą į įtraukiojo švietimo procesą rašoma ir Konvencijoje, tačiau nėra aiškūs valstybės veiksmai, kurių imtasi siekiant skatinti mokytojų su negalia rengimą ir įdarbinimą.

Vienas iš pagrindinių negalios NVO ir mokytojų profesinių sąjungų reikalavimų – vaikų su specialiaisiais poreikiais bendroje klasėje mažėjimas, t. y. jeigu klasėje ugdomi vaikai su negalia ar turintys specialiųjų poreikių, bendras vaikų skaičius klasėje turi gerokai mažėti. Tačiau šis pasiūlymas nėra tenkinamas ir bendrojo lavinimo klasėse vis dar gali būti iki 24 arba 30 vaikų, tarp jų ir su specialiaisiais ugdymo poreikiais.

Namų mokymas vis dar dažnas reiškinyš Lietuvos švietimo sistemoje

Ataskaitoje „Švietimas Lietuvoje“ 2022 m. pateikiama statistika rodo, kad 2021 m. namų mokymas buvo skirtas 748 moksleiviams (iš jų – 494 (66 proc.) turėjo specialiųjų ugdymosi poreikių), o 2018 m. – 680 moksleivių (iš jų – 412 (60,6 proc.) turėjo specialiųjų ugdymosi poreikių). Nauja tendencija bendrojo lavinimo mokyklų mokiniams su negalia taikyti namų mokymą su daline integracija iš tiesų kelia nerimą. Atrodo, kad taip reaguoja mokyklos, kurios negali arba nenori patenkinti tam tikrų mokinių specialiųjų ugdymosi poreikių. Taikant šią ugdymo formą, mokiniai kasdien mokykloje praleidžia ribotą pamokų skaičių, mokosi namuose atskirai nuo savo klasės ir nedalyvauja visą laiką bendroje klasės veikloje su kitais savo bendraklasiais. Kita susirūpinimą kelianti tendencija – spaudimas, su kuriuo susiduria šeimos, kad sutiktų su šia ugdymo forma, grasinant nutraukti mokyklos ir tėvų sutartį.

Nuolat mažėjantis žmonių su negalia skaičius aukštojo mokslo srityje

Lietuvoje aukštasis mokslas yra menkai prieinamas asmenims iš mažas pajamas gaunančių šeimų, specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems

žmonėms, taip pat asmenims su negalia. 2021–2022 mokslo³⁰ metų pradžioje šalyje buvo 37 aukštosios mokyklos – 18 universitetų ir 19 kolegijų, jose iš viso studijavo 103,4 tūkst. studentų. Pagal Lietuvos statistikos departamento informaciją, 2022–2023 mokslo metais profesinio ugdymo įstaigose mokėsi 1 440, kolegijose – 109, o universitetuose – 218 asmenų, turinčių negalią. Studentų su negalia skaičius universitetuose nuolat mažėja.

Tarp reikšmingų veiksnių, ribojančių aukštojo mokslo prieinamumą negalią turintiems asmenims, STRATA atlikto EUROSTUDENT VII (2021 m.) tyrimo ataskaitoje įvardijamas minėtų asmenų finansinis nesavarankiškumas, aukštas priklausymo nuo šeimos paramos lygis, nepakankamas negalią turinčių asmenų studijų programų individualizavimas, nepritaikyta infrastruktūra.

Lietuvoje aukštojo mokslo prieinamumas yra aukštųjų mokyklų atsakomybė. Studijų pritaikymas asmenims su negalia Mokslo ir studijų įstatyme³¹ minimas viename punkte kartu su studentų teisėmis ir pareigomis. Įtvirtinta teisė „atsiskaityti už darbus alternatyviais būdais, jeigu turi negalią, dėl kurios negali atsiskaityti nustatyta tvarka, o alternatyvus atsiskaitymo būdas užtikrina, kad bus pasiekti studijų rezultatai“. Kaip aukštosios mokyklos turėtų pritaikyti alternatyvius atsiskaitymo būdus arba apskritai studijų procesą asmenims su negalia, plačiau neaprašyta.

Taigi trūksta reikalavimo ar skatinimo aukštojo mokslo institucijas padaryti labiau prieinamas, o studijas pritaikyti pagal individualius studentų poreikius. Todėl net įstoję į universitetą studentai su negalia dažnai nebaigia studijų dėl trūkstamos pagalbos. Oficialios statistikos, kiek studentų su negalia baigia studijas ir įgyja išsilavinimą, valstybėje nėra.

Neindividualizuota paramos sistema

Vienintelė pagalbos priemonė – tai ES projektinė veikla, teikiama parama. Poįstatyminiai aktai, reglamentuojantys finansinės paramos teikimą studentams, koordinuojami Neįgaliųjų reikalų departamento³² prie Socialinės ap-

³⁰ Lietuvos švietimas ir kultūra, Oficialiosios statistikos portalas, 2022, <<https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-svietimas-ir-kultura-2022/svietimas/aukstasis-mokslas>>.

³¹ LR Mokslo ir studijų įstatymas, <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.343430/asr>>.

³² Neįgaliųjų reikalų departamentas prie LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuo 2024 metų perorganizuotas į naują instituciją – Asmens su negalia teisių apsaugos agentūrą prie LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos.

saugos ir darbo ministerijos ir Valstybinio studijų fondo, kuris yra pavaldus Švietimo, mokslo ir sporto ministerijai. Visos išmokos skiriamos pagal tą patį kriterijų (45 proc. ar mažesnis darbingumo lygis). Būtent šis ribojimas gali sudaryti įspūdį, jog valstybė dosniai remia studentus, turinčius negalia, tačiau iš tiesų didžioji dalis studijuoti galinčių ir negalią turinčių studentų turi didesnį darbingumo lygį, o dalis tų, kurių negalios lygis atitinka nustatytą ribą, nebūtinai pasinaudoja teikiamomis paramos priemonėmis. Teikiamos pagalbos nediferencijavimas pagal individualius su negalia susijusius poreikius sudaro įspūdį, jog iš tiesų studijų prieinamumui skiriama daug lėšų, todėl papildomų priemonių nereikia, tačiau kiekvienais metais mažėjantis studijuojančių asmenų su negalia skaičius rodo, jog šios priemonės nepasiekia savo tikslo.

2022 m. parengtas Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos įsakymas³³ dėl aukštojo mokslo socialinės dimensijos 2023–2026 metų plėtros prioritetų. Išskirtos trys problemišiausios ir mažiausiai aukštojo mokslo sistemoje dalyvaujančios grupės: žemo socioekonominio statuso, negalią turintys žmonės ir vyresnio amžiaus stojantieji. Nors sveikintina, jog į prioritetų sąrašą įtraukti žmonės, turintys negalia, tačiau nenumatyta ir nepatvirtinta jokių priemonių, kaip šioms grupėms bus skiriamas papildomas dėmesys ir pagalba.

Valstybė pateikia informaciją, kad socialinė parama skiriama 2 200 asmenų, tačiau tai nėra tikslu, nes ši parama skiriama ne tik studentams su negalia, bet dažniausiai ir asmenims, turintiems finansinių sunkumų, arba dėl kitokių gyvenimiškų situacijų prašantiems paramos studijų metu. Studentai su negalia yra tik nedidelė šios paramos gavėjų dalis.

³³ Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos įsakymas dėl aukštojo mokslo socialinės dimensijos 2023–2026 metų plėtros prioritetų, <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/9b18a9b0875811edbdceb68a7a0df7e?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=0d1f8525-f8c9-4cdd-b975-751ce95f71b0>>.

13. SVEIKATA

25 straipsnis

Ribotas sveikatos paslaugas teikiančių įstaigų prieinamumas

2017 m. atlikta gydymo įstaigų apklausa (dalyvavo 340 įstaigų) siekta išsiaiškinti, koks yra sveikatos paslaugas teikiančių institucijų aplinkos prieinamumas įvairias negalias turintiems žmonėms³⁴.

Tyrimas parodė, kad tik 19 proc. įstaigų yra visiškai prieinamos žmonėms su judėjimo negalia, t. y. negalią turintys žmonės jose gali savarankiškai judėti visame pastate ir teritorijoje. 68 proc. įstaigų yra pritaikytos iš dalies, jose yra likę nepritaikytų infrastruktūros elementų, reikalinga asistento pagalba. 21 proc. (72) įstaigų žmonės, turintys negalią, gali naudotis tik pirmame aukšte esančiomis patalpomis. 13 proc. įstaigų yra visiškai nepritaikytos, negalią turintys žmonės negali net patekti į pastatą.

Net 74,7 proc. gydymo įstaigų yra nepritaikytos žmonėms su regėjimo negalia – nėra taktilinių vedimo takų, pažymėtų laiptų pakopų, kontrastingų paviršių.

³⁴ Fizinės aplinkos pritaikymo neįgaliesiems valstybės ir savivaldybių sveikatos (gydymo) paskirties įstaigose vertinimo tyrimas, <[http:// www.ndt.lt/wp-content/uploads/sveikatos_tyrimas_12-10.pdf](http://www.ndt.lt/wp-content/uploads/sveikatos_tyrimas_12-10.pdf)>.

Ribotas reprodukcinės sveikatos paslaugų prieinamumas

2023 m. LNF atliko moterų su negalia apklausą (dalyvavo per 150 moterų) apie reprodukcinę paslaugų prieinamumą bei medikų nuostatas. Tyrimo metu taip pat buvo rengti fokusuotų grupių interviu su gydytojais akušeriais apie jų patirtį teikiant paslaugas moterims, turinčioms negalią.

Daugiau kaip pusė respondenčių akušerių ginekologų kompetencijas ir prisitaikymą prie individualių poreikių įvertino gerai arba puikiai, tačiau pasitaikė ir patirčių (apie 5 proc.), susijusių su galima specifinių žinių (apie negalios įtaką reprodukcinėi sveikatai) stoka arba neigiamomis nuostatomis.

Visgi tyrimas parodė, kad reprodukcinės sveikatos priežiūros paslaugos yra neprieinamos – ypač moterims su judėjimo negalia. Paslaugų neprieinamumas atsiskleidžia nėštumo priežiūros ir gimdymo etapuose (paslaugų prieinamumą blogai arba labai blogai įvertino daugiau kaip 30 proc. respondenčių). Dažniausi nusiskundimai – neprieinama įranga, neprieinamos patalpos, tai lemia prastesnę paslaugų teikimo kokybę, o kartais net papildomų medicininių intervencijų būtinybę (kateterizavimas, kai moteris negali patekti į tualetą).

Tyrimo dalyvės dalijosi nemaloniomis patirtimis dėl vis dar egzistuojančių neigiamų gydytojų nuostatų, susijusių su stereotipais apie negalią. Moterys su negalia nurodė, kad joms yra tekę patirti moralizuojančių pastabų dėl neva „savanaudiško pasirinkimo“ tapti mama, esą negalvojančios apie vaiko gerovę, taip pat ir primygtinių siūlymų darytis abortą.

Iš 141 tyrimo dalyvės 22 proc. respondenčių sulaukė nemalonių komentarų ir nediskretiškų klausimų iš savo gydytojų, abejojančių moterų gebėjimais, 8 proc. atvejų buvo abejojama galimybėmis tapti mama, šios galimybės buvo nuvertintos, o dar 8 proc. moterų buvo primygtinai skatinamos nepastoti.

Gydytojų akušerių apklausa parodė, kad jie nėra išklause mokymų apie žmogaus teisėmis grįstą negalios sampratą, taip pat turi nedaug žinių apie paslaugų prieinamumą užtikrinančias praktikas, ypač daug iššūkių kelia moterų su intelekto negalia konsultavimas, pasikliaunama komunikacija su artimaisiais, o ne su pačiu žmogumi jam suprantamais ir prieinamais būdais.

Neužtikrinamas individualus būtinųjų medicininių priemonių pasirinkimas

Medicinos pagalbos priemonių kompensavimo teisinis reguliavimas ir mechanizmai neužtikrina individualaus būtinųjų priemonių pasirinkimo, taip pat reikiamų modernesnių priemonių atsiradimo mūsų šalies rinkoje. LR farmacijos įstatymo pagrindu patvirtintame Kompensuojamųjų medicinos pagalbos priemonių kainyne nepakankama tos pačios rūšies priemonių įvairovė ir kokybė. Dalies medicinos pagalbos priemonių apskritai nėra Lietuvos rinkoje, nors jos įrašytos į kainyną.

14. GEBĖJIMŲ IR FUNKCIJŲ LAVINIMAS IR REABILITACIJA

26 straipsnis

Daugiau pagalbos poreikių turintys žmonės negauna reikalingų rehabilitacijos paslaugų

Gauti palaikomąją reabilitaciją daliai žmonių, turinčių negalią, labai sunku arba visai neįmanoma. Vien tik gydytojo reabilitologo konsultacijos tenka laukti 2–3 mėnesius. Norint gauti vietą sanatorijoje, turint palaikomosios reabilitacijos kelialapį, tenka laukti 3–7 mėnesius ir ilgiau. Sanatorijos tokių pacientų nesuinteresuotos priimti, nes dalis šių žmonių yra riboto savarankiškumo, jiems sanatorijoje turėtų būti paskirtas asmeninis asistentas, kad padėtų apsirengti, pasinaudoti procedūromis ir pan.

Nors pagal Medicininės reabilitacijos ir antirecidyvinių sanatorinio gydymo paslaugų skyrimo ir teikimo tvarkos aprašą tais atvejais kai į įstaigą, teikiančią medicinines reabilitacijos paslaugas, pacientas atvyksta palaikomosios medicinines reabilitacijos, pagal poreikį įstaiga priskiria pacientui asistentą, tos įstaigos darbuotoją, t. y. socialinį darbuotoją ar, jo nesant, slaugytojo padėjėją, kuris palaikomosios medicinines reabilitacijos metu padeda negalią turinčiam pacientui vykdyti veiklas, kurių dėl negalios jis negali atlikti savarankiškai. Tačiau praktikoje tokius poreikius turintiems asmenims su negalia tokia pagalba nėra užtikrinama, todėl paslauga tampa neprieinama. Darytina išvada, kad nesukurti įstaigų suinteresuotumo skatinimo ir kontrolės mechanizmai.

Saugant asmens duomenis prarandama galimybė laiku suteikti socialinę reabilitaciją regėjimą praradusiems žmonėms

Praradę regą asmenys, baigę medicininį gydymą, nėra siunčiami į socialinę reabilitaciją. Dėl asmens duomenų apsaugos reikalavimų praradus galimybę gauti netekusiųjų regėjimo kontaktinę informaciją iš medicinos įstaigų apie tokius žmones paslaugas teikianti įstaiga sužino praėjus keleriems metams. Dėl tarpinstitucinio bendradarbiavimo stokos laiku neužtikrinamas paslaugų prieinamumas. Paslaugos teikiamos apie du mėnesius kartą per metus. Praleidus galimybę dalyvauti reabilitacijoje, tenka laukti metus. Taip pat trūksta dėmesio neregijų reabilitacijai reikalingų specialistų kvalifikacijai kelti.

15. DARBAS IR UŽIMTUMAS

27 straipsnis

Su užimtumu susiję teisėkūros pokyčiai

2022 m. Seime priimtos Užimtumo įstatymo pataisos, kuriomis panaikintas socialinių įmonių statusas ir sulygintos darbdavių galimybės naudotis parama įdarbinant žmones su negalia. Taip pat Užimtumo įstatyme atsirado nauja paslauga – lydimoji pagalba įsidarbinant, kuri papildo įdarbinimo subsidijuojant, darbo vietų pritaikymo bei darbo asistento išlaidų kompensavimo priemones. Nuo 2024 m. įvestos neįgalųjų kvotos valstybiniame sektoriuje ir pradėdama vykdyti negalios nustatymo (dalyvumo vertinimo) reforma.

Nepakankamas žmonių, turinčių aukštus pagalbos poreikius, palaikymas ir ydingas paslaugų teikimo modelis

Įgyvendinant Užimtumo įstatymo pokyčius matyti, kad jie labiau palietė darbdavių subsidijavimo klausimus, o ne paslaugų žmonėms su negalia plėtrą. Iki šiol žmonių su negalia užimtumo sistema yra nenuosekli, fragmentiška ir pritaikyta ne visiems žmonėms su negalia. Daugiau pagalbos poreikių turintys žmonės su negalia dalyvauti bendroje užimtumo sistemoje vis dar gali labai ribotai.

NVO patirtis rodo, kad tarp paslaugų spektro, kurį organizuoja Užimtumo tarnyba, ir paslaugų spektro, būtino ilgalaikiams bedarbiams, yra didžiulis atotrūkis. Šiai grupei reikalinga motyvavimo programa, kasdienių socialinių įgūdžių ugdymas ir aktyvus darbinių įgūdžių įgijimas darbo vietose. Šias paslaugas teikia NVO, tačiau fragmentiškai (nes projektinis finansavimas) ir ne visoje šalyje.

Užimtumo tarnyba įgyvendina Užimtumo įstatymą visa imtimi. Tai reiškia, kad dalį įsidarbinimo paslaugų teikia pati, kitą dalį paslaugų gali pirkti iš trečiųjų šalių, taip pat ir NVO. Tokia tvarka lemia, kad dalį paslaugų tam pačiam klientui teikia vieni teikėjai, dalį – kiti. Tačiau žmonėms su negalia, kurie yra ilgalaikiai bedarbiai ir turi daug pagalbos poreikių, toks skirtingų teikėjų paslaugų teikimas nėra tinkamas, nes jiems ypač aktualus pasitikėjimo ir artimo santykio su darbuotojais sukūrimas, palydėjimas nuo pat pradžios iki galo ir tęstinės pagalbos jau įsidarbinus užtikrinimas. Kai paslaugas klientams teikia įvairūs teikėjai, nesusidaro nuosekli pagalbos klientui įsidarbinti paslaugų grandinė, dalis paslaugų teikiamos neturint kompetencijų, o NVO potencialas neišnaudojamas.

Negalios NVO, kurios turi ekspertinių žinių apie įvairias negalias, taip pat galėtų būti aktyviau įtraukiamos į užimtumo paslaugų teikimo procesą, ir ne tik kaip socialiniai partneriai, bet ir kaip lygiaverčiai, finansuojami paslaugų teikėjai. Negalios NVO geba užmegzti ir palaikyti neformalų kontaktą su asmeniu, dažnu atveju išmano įsidarbinimo kliūtis ir ugdo įgūdžius, galėtų atstovauti negalią turintiems žmonėms, kai jie prisistato darbdaviams, apmokyti darbdavio darbuotojus, teikti lydimąją pagalbą.

Iki šiol neaišku, kas prižiūri, kad žmonės su negalia sėkmingai adaptuotųsi darbo vietoje, būtų patenkinami jų socialiniai poreikiai siekiant, jog įsidarbinimas ir įsitvirtinimas darbo rinkoje vyktų sėkmingai. Daliai žmonių su negalia, pavyzdžiui, klausos negalią turintiems asmenims, būtina tarpininko (asistento) pagalba. Šiuo metu tokio asistento pagalba yra finansuojama tik projektinėmis ES fondų lėšomis, nenumatyta nei paslaugos tęstinumo, nei plėtros apimant kitas negalias turinčius žmones.

Projektinėse veiklose įdiegtos ir pasiteisinusios paslaugos neintegruojamos į nuolatinę pagalbos paslaugų sistemą

Per pastaruosius metus įvairių ES ir valstybės finansuojamų projektų lėšomis apmokyta daugiau nei 100 įdarbinimo specialistų, kurie projektų metu sėkmingai teikė įdarbinimo paslaugas negalią turintiems žmonėms. Pasibaigus ES fondų investicijų periodui, net ir sėkmingai įgyvendintų ir rezultatus pasiekusių projektų tęstinumas neužtikrinamas, todėl paslaugos žmonėms su negalia nėra plėtojamoms, nepanaudojamos turimos įdarbinimo specialistų kompetencijos, o paslaugų apimtys sumažėja. Neužtikrindama pasiteisinusių paslaugų tęstinumo, valstybė praranda reikalingus išteklius ir neefektyviai naudoja ES investicijas.

Nuo 2020 m. Lietuvoje įgyvendinant paslaugų bendruomenėje plėtros projektus atsirado nauja darbo vietų žmonėms su intelekto ir psichosocialine negalia forma – socialinės dirbtuvės. Tai socialinio verslo principais grįstų darbo vietų kūrimas nedidelėse dirbtuvėse. Vis dėlto šis modelis, turėjęs virsti atviros darbo rinkos elementu, kad žmonės su negalia įgytų darbinių įgūdžių, nebuvo iki galo išplėtotas ir galiausiai nuo 2024 m. liko socialine paslauga, teikiama labai ribotam žmonių skaičiui. Be to, šios socialinės paslaugos teikimas priklauso tik nuo savivaldybės administracijos noro ar nenoro teikti būtent tokias socialines paslaugas.

Dirbtinio intelekto iššūkiai

Besikeičiančios ekonomikos ir darbo rinkos sąlygos sukuria naujų iššūkių ir galimybių užtikrinti teisę į darbą. Naujos technologijos, įskaitant dirbtinį intelektą ir perėjimą prie skaitmeninio darbo, gali sukurti ne tik naujų kliūčių ar diskriminacijos formų, bet ir pasiūlyti naujų darbo bei užimtumo būdų. Tokios ekonominės permainos, kaip perėjimas prie žaliosios ekonomikos arba reagavimas į krizes, ne tik kuria įtraukties galimybes, bet ir kelia grėsmę žmonėms su negalia likti nuošaly.

Dirbtinį intelektą (DI) lengva išmokyti taisyklių, tačiau šiuo metu neįmanoma – vertybių, sudarančių žmogaus teisių šerdį, ir teisine sąmone grįstų pasirinkimų. Kuo didesnis neapibrėžtumas teisės ar kituose duomenyse, kurių pagrindu DI apsimoko, tuo didesnė netikslaus ar net stereotipiško DI sprendimo veikti ir neprognozuojamo jo mokymosi tikimybė. Pavyzdžiui, dabartiniu metu vadovaujančias pareigas užima daugiau vyrų nei moterų, todėl DI, rinkdamas naują vadovą, suformuos taip pat vyrams tinkamesnes užklausas. Tas pats pasakytina ir apie žmonių su negalia įdarbinimą – DI standartinio darbuotojo ieškos pagal negalios neturinčio darbuotojo poveiklį.

Ribojamos suaugusių žmonių su negalia globėjų galimybės dirbti

Lietuvoje vis dar esama tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos apraiškų, kai asmenims, teisės aktų nustatyta tvarka tapusiems suaugusių žmonių su negalia globėjais, neužtikrinamos socialinės garantijos. Pavyzdžiui, vaikams su negalia (kuriems nustatytas nuolatinės slaugos poreikis) susirgus, tėvams skiriamas nedarbingumas iki dviejų savaičių, tačiau tam pačiam vaikui sulaukus 18 m. ir tėvams tapus globėjais nedarbingumas nebeskiriamas,

net jeigu žmogus su negalia patenka į ligoninę. Turint omenyje, kad slaugą namuose ir ligoninėje užtikrina būtent globėjai, nesuteikiant nedarbingumo galimybės reikšmingai ribojamos globėjų teisės dirbti. Darbo kodekse turėtų būti numatytos palankios darbo sąlygos šeimoms nariams, slaugantiems ir prižiūrintiems negalią turinčius artimuosius.

Lietuvos teisinėje bazėje neįtvirtinta tinkamų sąlygų sudarymo darbuotojams su negalia nuostata

Tinkamų sąlygų sudarymo nuostata, kuri turi būti suprantama kaip įvairių kliūčių, trukdančių žmonėms visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti profesiniame gyvenime tokiomis pat sąlygomis, kaip ir kiti darbuotojai, pašalinimas, neįtvirtinta Lietuvos teisės aktuose. Taip pat nėra nustatytų kriterijų, kuriais remiantis būtų galima vertinti, ar patiria ir kokius kaštus patiria darbdavys, sudarydamas tinkamas sąlygas negalią turinčiam darbuotojui.

Teisinio reguliavimo srityje būtina įtvirtinti sąvoką „tinkamų sąlygų sudarymas“ darbuotojams, turintiems negalią, taip pat numatyti pavyzdinį veiksmingų ir praktinių priemonių, skirtų darbo vietai paruošti, sąrašą, pavyzdžiui, patalpų ir įrenginių pritaikymas, darbo laiko modelių nustatymas, užduočių paskirstymas, mokymų organizavimas ar aprūpinimas integracijos ištekliais. Taip pat reikėtų numatyti „neproporcingos naštos“ darbdaviui kriterijus.

2017 m. liepos 1 d. įsigaliojusiame naujos redakcijos Darbo kodekse numatytos įvairios darbo sutarčių rūšys ir detaliau reglamentuotas nuotolinis darbas, tačiau teisinis reguliavimas nenumato, kad nuotolinis darbas ar atskiros darbo sutarčių rūšys būtų taikomos kaip tinkamų sąlygų sudarymo darbuotojams, turintiems negalią, priemonės. Nors „tinkamų sąlygų sudarymas“ neturi baigtinio sąrašo, tačiau teisinio reguliavimo dokumentuose neįtvirtintas joks pavyzdinis sąrašas, todėl tiek darbdaviams, tiek asmenims su negalia sudėtinga identifikuoti galimas (asmeniui su negalia būtinas) „tinkamų sąlygų sudarymo“ priemonės.

Ydingas profesinės reabilitacijos įgyvendinimas

LR Seimo Socialinių reikalų ir darbo komitetas 2018 m. pabaigoje konstatavo, kad profesinės reabilitacijos poreikis nustatomas formaliai, neatsižvelgiant į asmens galimybes dalyvauti profesiniame mokyme, nepakankamai laiko skiriama profesinių gebėjimų įvertinimui, individuali profesinės reabilitacijos

programa sudaroma atsižvelgiant tik į konkrečios profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančios įstaigos turimas galimybes. Rekomenduotina individualias profesinės reabilitacijos programas žmonėms, turintiems negalią, sudaryti atsižvelgiant į žmogaus individualius poreikius, galimybes, individualias savybes ir negalios pobūdį, o ne į profesinės reabilitacijos paslaugas teikiančių įstaigų poreikius. Taip pat būtina profesinės reabilitacijos programą susieti su rinkos poreikiais ir užtikrinti profesinę reabilitaciją realioje darbo vietoje.

Būtinios paskatos žmonėms su negalia įsitraukti į darbo rinką

Negalios organizacijos pastebi, kad dalis žmonių su negalia nesiekia įsidarbinti arba dalyvauti užimtumo procese. Priežastys gali būti susijusios su nuostatomis apie negalią ir darbą, taip pat ir su paskatų įsidarbinti trūkumu. Spręsdamos šią žmonių su negalia motyvavimo problemą negalios NVO siūlo socialines išmokas, mokamas žmonėms su negalia, sieti su įsidarbinimo, užimtumo faktu ir savanoryste, taip skatinant pačius žmones su negalia siekti užimtumo ir prasmingos veiklos. Taip pat žmonėms su negalia įsidarbinus užtikrinti negalios sukeltų kaštų papildomą kompensavimą ar paramą, pavyzdžiui, transporto išlaidoms, papildomų priemonių poreikiui užtikrinti. Akivaizdu, jog kliūtimi įsidarbinti kartais tampa darbinių pajamų susiejimas su socialinėmis garantijomis, pavyzdžiui, teise gauti socialinį būstą ar kompensaciją už šildymą. Tokios sąsajos neskatina žmonių su negalia dirbintis.

16. PAKANKAMAS GYVENIMO LYGIS IR SOCIALINĖ APSAUGA

28 straipsnis

Lietuvoje žmonių su negalia skurdo ir socialinės atskirties rizikos lygiai – vieni didžiausių ES

Lietuvoje yra vienas didžiausių ES asmenų su negalia skurdo ir socialinės atskirties rizikos lygis – 43 proc., tai yra 20,5 proc. punkto daugiau nei asmenų be negalios. 2018 m. duomenimis, mūsų šalyje asmenų, kurių veikla apribota dėl nustatytos negalios, skurdo rizikos lygis siekė 35 proc. ir buvo 17,1 proc. punkto didesnis nei asmenų, neturinčių negalios, ir 13,7 proc. punkto didesnis nei ES šalių vidurkis. Iš ES valstybių Lietuvoje matomas didžiausias lyčių skirtumas: 48,5 proc. moterų su negalia gyvena skurde, tai 14,4 proc. daugiau nei vyrų su negalia. Statistiniais duomenimis, mūsų šalyje skurdo riziką patiria 39,9 proc. moterų ir 26,9 proc. vyrų.

Žmonių su negalia išmokos auga lėčiau nei kitų visuomenės grupių

2022 m. drastiškai kylant maisto, šildymo, elektros kainoms žmonių su negalia pajamos augo kur kas lėčiau, nei asmenų, gaunančių socialinio draudimo pensijas (39,13 proc., palyginti su 54,51 proc.), nors maisto produktų ir paslaugų kainos visiems vienodos. Tokios nuostatos yra diskriminacinės, žmonės su negalia vis labiau stumiami į socialinę atskirtį ir į eiles gauti baigiančio galioti maisto produktų iš „Maisto banko“, išlaikomi kitų šeimos narių.

Žmonėms su negalia už gaunamas paslaugas (socialinės globos ir priežiūros) reikia primokėti. Gaunant situacijos rinkoje neatitinkančias pajamas žmonėms su negalia mažėja paslaugų prieinamumas. Mažėjančiam socialinės globos (ilgalaikės, trumpalaikės, dienos) paslaugų prieinamumui taip pat turi įtakos su bazine socialine išmoka susietos valstybės dotacijos teikti šias paslaugas.

Per 6 metus bazinė socialinė išmoka padidėjo tik 11 eurų, nors bendros žmonių su negalia išlaidos augo gerokai sparčiau. Socialinės globos dotacijų skaičiavimas remiantis bazinės socialinės išmokos dydžiu socialiai neteisingas, bazinė socialinė išmoka mažai keičiasi, o paslaugos išlaidų pagrindinę dalį sudaro paslaugų teikėjų darbo užmokestis, kuris nuolat keliamas. Dėl šių priežasčių žmonėms su negalia tampa neįperkamos reikalingos paslaugos ir sunku išgyventi, jie vis labiau jaučia diskriminaciją.

Viena iš negalios organizacijų siūlomų išeičių – atsieti bazinės socialinės išmokos dydžio skaičiavimą nuo žmonių su negalia skiriamų išmokų. Išmoka turėtų būti susieta su vidutiniu darbo užmokesčiu šalyje.

17. DALYVAVIMAS POLITINIAME IR VISUOMENĖS GYVENIME

29 straipsnis

Rinkimų prieinamumo teisėkūros ir praktikos pokyčiai

Svarbu paminėti rinkimų prieinamumo progresą, kuris įvyko po to, kai LNF su nariais teismui pateikė ieškinį dėl 2016 m. vykusių Seimo rinkimų neprieinamumo žmonėms su judėjimo negalia. LNF išsiaiškino, kad per šiuos rinkimus net 60 proc. balsavimo apylinkių buvo nepritaikytos vežimėliais judantiems asmenims.

2018 m. teismas priėmė sprendimą, kad į apylinkes nepatekę žmonės patyrė diskriminaciją, ir priteisė žalą, kurią turėjo apmokėti Vyriausioji rinkimų komisija bei konkrečios savivaldybės. Po šios bylos buvo pakeistas rinkimų įstatymas, įtvirtinant būtinybę rinkimams parinkti prieinamas patalpas, užtikrinti informacijos prieinamumą ir balsavimo savarankiškumą įvairias negalias turintiems žmonėms.

2019 m. įsigalioję rinkimų įstatymų pakeitimai numato imperatyvią pareigą savivaldybėms užtikrinti visiems rinkėjams ir visose apylinkėse teisę balsuoti, nesunkiai patekti į balsavimo patalpas ir gauti tinkamą pagalbą. Balsavimo teisė turi būti užtikrinta tiek negalią turintiems asmenims, tiek pagyvenusiems žmonėms, tiek jaunoms šeimoms, atvykstančioms balsuoti su mažamečiais vaikais vežimėliuose. Balsavimo procedūros ir patalpos turi būti prieinamos visiems, nepaisant negalios ar kitų judėjimo suvaržymų³⁵. Vyriausiosios rinkimų komisijos duomenimis, 2019 m. 67 proc. apylinkių buvo pritaikyta žmonėms su negalia.

Rinkimų įstatymas po pataisų taip pat tapo pirmuoju nacionaliniu teisės aktu, įpareigojusi informaciją apie rinkimus pritaikyti ir pateikti lengvai suprantama

³⁵ LR Vyriausybės informacija.

kalba. Šis reikalavimas buvo įgyvendinamas, kaip ir reikalavimas informaciją pateikti lietuvių gestų kalba. Žmonės su regos negalia galėjo balsuoti savarankiškai pasinaudodami parengtomis Brailio rašto įmautėmis.

Nepaisant reikšmingo rinkimų prieinamumo progreso, išlieka sričių, kurias būtina tobulinti. LR rinkimų kodeksas nustato, kad balsavimo patalpų tinkamumui įvertinti gali būti pasitelkiamos NVO. Balsavimo patalpų tinkamumas vertinamas ir NVO pasitelkiamos Vyriausiosios rinkimų komisijos nustatyta tvarka, tačiau šioms nuostatoms įgyvendinti savivaldybių administracijų darbuotojams ir rinkimų komisijų nariams trūksta kompetencijų dėl asmenų su skirtingomis negaliomis poreikių, o numatytas galimas NVO pasitelkimas neužtikrinamas finansiniais ištekliais.

18. STATISTIKA IR DUOMENŲ RINKIMAS

31 straipsnis

Savivaldybės neturi tikslių duomenų apie jų teritorijoje gyvenančius žmones su negalia ir jų poreikius

Šiuo metu savivaldybės nedisponuoja tiksliais duomenimis apie jų teritorijose gyvenančius asmenis su negalia pagal negalios pobūdį ir individualius poreikius. 2020 m. valstybinio audito ataskaitoje „Asmenų su negalia socialinė integracija“ pažymėta, kad savivaldybės, atsakingos už socialinių paslaugų planavimą ir teikimą savo teritorijoje, paslaugų poreikį nustato pagal praėjusių metų faktą, o duomenų apie visus teritorijoje gyvenančius asmenis su negalia ir jų negalios pobūdį neturi, išskyrus tuos asmenis, kurie kreipiasi į jas paramos. Duomenimis disponuoja skirtingos valstybės įstaigos, tačiau savivaldybėms juos teikia fragmentiškai.

Statistinių duomenų neturėjimas savivaldybėms trukdo tinkamai planuoti asmenims su negalia teikiamos individualios pagalbos ir socialinių paslaugų poreikius. Dėl statistinių duomenų trūkumo savivaldybės neturi galimybės rengti planavimo dokumentų, kuriuose būtų numatyta, kokios individualios pagalbos savivaldybių gyventojams su negalia reikės ateityje. Pabrėžtina, kad neturint tikslių duomenų apie gyventojus su negalia ir jų šeimas gali kilti reali grėsmė neužtikrinti šiems asmenims saugumo ekstremalios situacijos atveju.

Nuo 2023 m. sausio 1 d. įsigaliojo naujos redakcijos LR oficialiosios statistikos ir valstybės duomenų valdysenos įstatymas³⁶, kuriame įtvirtinti nauji terminai ir nuostatos dėl duomenų tvarkymo bei valdymo. 2023 m. sausio 26 d. finansų ministro įsakymu patvirtinta Oficialiosios statistikos 2023 metų programa, kurioje numatyta kasmet „rengti statistinę informaciją apie vaikus, kuriems nustatytas neįgalumo lygis, darbingo amžiaus asmenų, kuriems nustatytas nedarbingumo lygis, ir senatvės pensijos amžių sukakusių asmenų, kuriems nustatytas specialiųjų poreikių lygis, skaičių pagal lytį, amžiaus ir ligų grupes. Rengti statistinę informaciją apie asmenų su negalia sveikatos būklę, būsto sąlygas, materialinius nepriteklius ir skurdo rizikos lygį pagal lytį, amžių, miestą ir kaimą“. Vis dėlto neaišku, ar statistiniai duomenys renkami tik apie žmones, kuriems pirmą kartą nustatoma negalia, ar ir apie tuos asmenis, kuriems neįgalumas nustatytas anksčiau.

³⁶ LR oficialiosios statistikos ir valstybės duomenų valdysenos įstatymas, <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5592/asr>>.

www.inf.it